
LIETUVĖS NUOTAKOS SIMBOLIAI EUROPOS ŠALIŲ KONTEKSTE. REALIJŲ IR PRASMIŲ KAITA XIX–XX A.

Irma Šidiškienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius

IVADAS

Šeimos papročių tyrinėtojai yra nustatę, kad XIX a. Europoje vestuvinių apeigų bendra struktūra priklausė nuo gyventojų socialinių santykių ir ekonominės jų padėties¹. Keičiantis jai, kinta vestuvių struktūra. Antai matriarchate, kaip rašė etnologė P. Dundulienė, sutuoktuvių esmė buvo jaunuolio ir merginos susitarimas gyventi drauge. Tokią sutartį jie sudarydavo be liudytojų. Plintant gyvulininkystei ir žemdirbystei, didėjant vyro darbo reikšmei, jo rankose ėmė kauptis turtas – formavosi patriarchato epocha. Patrilokalinė monogaminė šeima, pagrįsta vyro viešpatavimu, kurios tikslas – turėti vaikų. Jų tėvas turėjo būti tikras, kad tik jo vaikai galės paveldėti turtą. Monogaminę santuoką nutraukti galėjo tik vyras. Moteris privalėjo griežtai laikytis skaištybės ir santuokos ištikimybės². Su patriarchaline šeima susiję vogtinių ir pirktinių vestuvių papročiai, kurių atšvaitų galima rasti dar XVIII–XIX a. vestuvių apeigose daugelyje Europos tautų.

Lietuvoje „dar XIX a. pab. kaimas buvo uždara ūkinė ir socialinė sistema“³, joje gyvavo bendruomeniniais santykiais pagrįsti papročiai. Kaimo bendruomenė aktyviai dalyvavo XIX a. vestuvinėse apeigose. Vyravo patriarchalinė šeima, kur lemiamą reikšmę vestuvėms turėjo ne tik luominiai, konfesiniai reglamentai, bet ir tėvų valia skirti ar neskirti dalį dukrai (sūnui). Jaunieji ne tik sprendžiant santuokos buvimą, bet ir vestuvių apeigose buvo pasyvūs veikėjai. Daugumą apeigų su pagrindiniais simboliais atlikdavo nuotakos ir jaunojo tarpininkai (svočia, piršlys, vyr. pabrols, vyr. pamergė). XIX a. pabagoje – XX a. I pusėje (kitose šalyse anksčiau) vyko

¹ Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы, ред. Ю. В. Иванова, Н. А. Красновская, М. С. Кашуба, Москва: Наука, 1990, с. 167.

² P. Dundulienė, *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 144.

³ A. Vyšniauskaitė, Vedybos, A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 272.

ekonominiai socialiniai pokyčiai, spartėjo industrializacija ir modernėjo visuomenė, kito patriarchaliniai santykiai, nyko „nuotakos pirkimo“ apeigos. XX a. Lietuvoje, keičiantis ekonominei ir socialinei padėčiai, vestuvinės apeigos pakito ne tik struktūriškai, bet ir jų prasmės požiūriu. XX a. jaunas žmogus migruoja į miestus, užsidirba pragyvenimui, gali išlaikyti savo šeimą, todėl jaunieji dažniausiai tampa patys savo vestuvių iniciatoriais, trumpėja vestuvių trukmė, kinta simbolių naudojimas, jų prasmės.

Vestuvių apeigos pačia bendriausia prasme skirtos įteisinti: a) jaunųjų perėjimą iš vienos amžiaus grupės, t. y. jaunimo, į kitą – vedusiųjų grupę; b) naujos šeimos kūrimą bei dviejų giminių susijungimą; c) sukurtos šeimos savarankiško gyvenimo pradžią. XIX a. bendruomenė tam tikrais simboliais ir simboliniais veiksmais reguliavo, t. y. moraliai vertino, jaunųjų poelgius iki vestuvių ir tolesniais veiksmais vestuvinių ritualų metu skatino apsaugines bei vaisingumo galias; fiksavo jaunųjų socialinės padėties pasikeitimą ir naujo jų gyvenimo etapo pradžią. Kyla klausimas, kaip šie dalykai funkcionuoja, nyksta, keičiasi modernėjančioje visuomenėje, kokie simboliai ir simboliniai veiksmai nekinta, išlieka, kaip modifikuojasi jų prasmė.

Vienas pagrindinių vestuvinių simbolių – nuotakos rūbas. Nuotakos rūbas XIX a. atliko ne tik socialinę, estetinę, bet ir apsauginę, maginę funkciją⁴. Šio darbo tikslas, remiantis lyginamuoju, sisteminiu metodu, – nustatyti, kokias išlaikė ir kokias naujas prasmes įgavo pakitusios formos nuotakos rūbas. Straipsniui panaudoti XIX–XX a. vestuvių papročių tyrinėjimai ir asmeninė lauko tyrimų metu surinkta medžiaga. Vestuviniai simboliai ir simboliniai veiksmai buvo aptariami ar paminimi A. Vyšniauskaitės, P. Dundulienės, I. Čepienės XIX–XX a. lietuvių vestuvių papročių tyrinėjimuose ir kitų autorių vestuvių papročių aprašuose⁵. Vestuvinė apranga, jos kaip simbolio formos ir prasmės kaita nagrinėta mažai. Galima išskirti kelis darbus, kuriuose buvo tiriamos vestuvių veikėjų funkcijos bei atributai ir nuotakos galvos danga. I. Čepienė suklasifikavo vestuvių veikėjus, jų atliekamas funkcijas ir analizavo naudotų atributų genezę, išskyrė vietinius savitumus⁶. A. Vyšniauskaitė, išanalizavusi gaubtuves, priėjo išvadą, kad nuotakos gaubimo apeiga vyro namuose turėjo kitą prasmę nei anksčiau, kai buvo atliekama nuotakos namuose. Pastaroji apeiga buvusi senovinės santuokos apeigų dalis, o vėlesnė, atliekama vyro namuose, – pakitusio ištekęsios moters socialinio statuso įteisinimas⁷. I. Šidiškienės straipsnyje atkreipiamas dėmesys į vestuvių veikėjų atributų informatyvumą: vieni jų yra deklaratyvūs, kiti – funkciniai. Pagrindiniai vestuvių veikėjai naudoja deklaratyvius atributus, kurie pažymi jų išskirtinę ir pasikeitusią padėtį, o funkciniais laikytini kitų vestuvių personažų, kurie atlieka tam tikras pareigas vestuvių apeigose, atributai⁸. Lygindama lietuvių vestuvinius simbolius

⁴ М. И. Решина, Народы Белгии и Нидерландов, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 227.

⁵ Plačiau žr.: A. Vyšniauskaitė, Vestuvių papročių šaltiniai ir tyrinėjimai, A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė, op cit., p. 47–82.

⁶ I. Čepienė, *Lietuvių liaudies vestuvių veikėjai*, Vilnius: Mokslas, 1977, 128 p.

⁷ A. Vyšniauskaitė, Gaubtusių apeigos prasmė, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*, Vilnius, 1990, p. 185.

⁸ I. Šidiškienė, Lietuvių vestuvių aprangos atributai, *Liaudies kultūra*, 1994, Nr. 3, p. 12.

su kitais Europos kraštuose naudotais simboliais naudojami rusų kalba leistais leidiniais, skirtais XIX a. vestuvių apeigų analizei Europoje⁹. Kitas lyginamajai analizei svarbus darbas yra G. Maslovos „Rytų slavų tradicinių papročių ir apeigų liaudies drabužiai XIX–XX a. pradžioje.“¹⁰ Jame labai nuodugniai išnagrinėtos vestuvėse ir kituose šeimos papročiuose naudojamos aprangos prasmės.

Vestuvinių simbolių naudojimo ir suvokimo XX a. II pusėje analizei lauko tyrimai Lietuvoje pradėti 2001 m. Yra 32 pateikėjų anketos, užpildytos asmeniškai, 20 – talkininkų iš Merkinės, 37 – talkininkų iš kitų Lietuvos rajonų. Anketa „Vestuviniai simboliai“ rinkimo metu buvo bandomoji, todėl surinkta medžiaga išsamiai neapima visų čia nagrinėjamų klausimų.

Straipsnyje aptariamos nuotakos aprangos, kaip simbolio, tokios pagrindinės sudedamosios dalys: išskirtinumas, apsauga, skaistumas ir moteriškumas.

NUOTAKOS IŠSKIRTINUMAS

Nuotakos išskirtinumą iš kitų pulko merginų ir svečių rodė tam tikra jos apranga, rūbų spalvos ar specialūs atributai, simboliai. Lietuvių, kaip ir daugelio kitų Europos tautų (rusų, lenkų, sorbų, austrų, vokiečių, italų), kaimuose nuotaka XIX a. paprastai rengėsi tuo metu dėvėtais iškilmingais drabužiais. Išskirtiniu nuotakos atributu buvo galvos papuošalai. Kai kuriuose kraštuose nuotakos rengėsi tam tikrų spalvų drabužiais, naudojo specialius atributus, kitur dar XIX a. nuotakos rengėsi specialia, tik vestuvių iškilmėms skirta vestuvine apranga.

Galvos papuošalai. XIX a. pagrindinis nuotakos vestuvinis atributas buvo galvos papuošalai – karūnėlės, karūnos ir vainikai (1 lentelė).

1 lentelė. Nuotakos galvos papuošalai Europos kraštuose XVII–XX a. I pusėje				
Etnosas	XVII a.	XVIII a.	XIX a.	XX a.
1	2	3	4	5
<i>Lietuviai</i>	Karūnėlė ir rūtų vainikai. Mažojoje Lietuvoje – juodo aksomo karūnėlė ir rūtų	Mažojoje Lietuvoje: a) žvilganti karūnėlė, b) juodo aksomo aukšta karūnėlė su rūtų vainiku ant jos, c) vien didelis rūtų vainikas, d) ant kairės kasos (jos	Galiono, kaspinių, karoliukų karūnėlė ir rūtų vainikas su ilgais kaspiniais nugaroje. Mažojoje Lietuvoje: a) juodas kaspinas ar kaktaraištis, b) juodo audinio arba žalio plunksninio	Rūtų ar mirtų, dirbtinių gėlių vainikas ir nuotakos šydas

⁹ *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, ред. Ю. В. Иванова, Н. А. Красновская, М. С. Кашуба, Москва: Наука, 1988, 238 с.

Брак у народов Западной и Южной Европы, ред. Ю. В. Иванова, Н. А. Красновская, М. С. Кашуба, Москва: Наука, 1989, 248 с.

Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы, ред. Ю. В. Иванова, Н. А. Красновская, М. С. Кашуба, Москва: Наука, 1990, 176 с.

¹⁰ Г. С. Маслова, *Народная одежда в восточнославянских обычаях XIX – начала XXв.*, Москва: Наука, 1984, 216 с.

1 lentelės tęsinys				
1	2	3	4	5
	vainikas viršuje ¹¹	susuktos ties smilkiniais) – mažas rūtų vainikėlis ¹²	papuošalo su folija ir blizgučiais, metaliniais pakabučiais karūnėlė ir rūtų arba mirtų vainikas; c) sidabro lankelis ir trumpas nuotakos šydas. XIX a. pab. – dirbtinių gėlių vainikas ant karūnėlės su kaspinais nugaroje arba be karūnėlės – su nuotakos šydu. Mažojoje Lietuvoje – mirtų vainikas ir nuotakos šydas ¹³	
<i>Suomiai</i> ¹⁴	Sidabro karūna	Sidabro karūna	Sidabro karūna	Mirtų vainikas ir nuotakos šydas
<i>Švedai</i> ¹⁵		Mirtų vainikas (pietinėje šalies dalyje); karūna iš spalvoto popieriaus ant laukinių rožių ir mirtų vainiko	Sidabro karūna	Mirtų vainikas ir nuotakos šydas
<i>Norvegai</i> ¹⁶			Sidabro karūna	
<i>Danai</i> ¹⁷	Vainikas iš medžiaginio ritinėlio, dekoruoto juostele, juodais stiklo karoliukais, blizgučiais ir	Sidabro karūna	Mirtų vainikas ir baltas nuotakos šydas	Mirtų vainikas ir nuotakos šydas

¹¹ T. Lepner, *Der Preusche Littauer* (1690), Danzig, 1744, s. 67; M. Praetorius, *Delicinae Prussiae oder Preussische Schaubünne* [...], Berlin, 1871, s. 112. (XVII a. II pusė).

¹² F. S. Bock, *Versuch einer wirtschaftlichen* [...] t. 1, 1782, vertimas: A. Vyšniauskaitė, Jų apranga dvelkia grožiu, *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 1, 29–30.

¹³ Plačiau žr.: I. Šidiškienė, Lietuvių vestuvių aprangos atributai, op. cit., p. 12–14.

¹⁴ Н. В. Шлыгина, Финны, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 25.

¹⁵ Т. А. Березина, М. Н. Морозова, Шведы, *ibid.*, с. 53.

¹⁶ Т. А. Березина, М. Н. Морозова, Норвежцы, *ibid.*, с. 62.

¹⁷ Г. И. Анохин, Датчане, *ibid.*, с. 79.

1 lentelės tęsinys				
1	2	3	4	5
	kaspinais. Pietų Jutlandijoje – sidabro karūna			
<i>Olandai, belgai</i> ¹⁸	A. Gaubtuvėlis (kaporas) iš sidabro lapelių ir iškaltų gėlių. B. Karūna su dviejų širdžių ar susikabinusių rankų simboliais	A. Gaubtuvėlis (kaporas) iš sidabro lapelių ir iškaltų gėlių. B. Karūna su dviejų širdžių ar susikabinusių rankų simboliais	Karūnėlė iš aukso folijos, kartais puošta žemčiūgais	
<i>Farerai</i> ¹⁹		Ritinėlis ar vainikas iš įvairiaspalvių kaspinių su nugaroje ir šonuose nusvirusiais plačiais 4 kaspinais		
<i>Britų salų nuotakos</i> ²⁰			Baltas nuotakos šydas	
<i>Čekai</i> ²¹		Rozmarino vainikas, raudoni kaspiniai nugaros pusėje	Rozmarino vainikas, balti kaspiniai nugaros pusėje	
<i>Sorbai</i> ²²			Aukšta, juoda, konuso formos karūnėlė, viršuje apjuosta sidabro juostele ir vainiku iš rūtų bei dirbtinių gėlių, o nugaros pusėje nusvirę žali kaspiniai (katalikės); protestantės puošėsi tik vainiku iš rūtų ir gėlių	

¹⁸ М. И. Решина, Народы Белгии и Нидерландов, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 228.

¹⁹ Г. И. Анохин, Фарерцы, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 92.

²⁰ Е. А. Шевруд, Англичане, *ibid.*, с. 115.

²¹ Н. Н. Грацианская, Чехи и словаки, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 55.

²² Т. Д. Филимонова, Лужичане, *ibid.*, с. 73.

1 lentelės tęsinys				
1	2	3	4	5
<i>Lenkai</i> ²³			Platus vainikas	Baltas nuotakos šydas
<i>Ukrainiečiai</i> ²⁴			Platus, sudėtingos konstrukcijos vainikas iš dirbtinių ir skintų gėlių (žiemės), povo plunksnų	Baltas nuotakos šydas
<i>Rusai</i> ²⁵			Aukšta karūna (<i>venok</i>), įvairiai papuoštas sudėtingos konstrukcijos vainikas; pietinėse gubernijose vainikas darytas iš dirbtinių ir skintų gėlių	Baltas nuotakos šydas
<i>Vokiečiai</i> ²⁶			Žalia karūnelė ir rozmarino vainikas ant viršaus, ilgi balti kaspiniai nugaros pusėje	Mirtų vainikas ir baltas nuotakos šydas
<i>Austrai</i> ²⁷			Žalia karūnelė ir rozmarino vainikas ant viršaus, ilgi balti kaspiniai nugaros pusėje	Mirtų vainikas ir baltas nuotakos šydas
<i>Prancūzai</i> ²⁸		Sudėtingos konstrukcijos vainikas iš dirbtinių gėlių, kaspinių, folijos, plunksnų	Sudėtingos konstrukcijos vainikas iš dirbtinių gėlių, baltų apelsinų žiedų ir baltas ilgas nuotakos šydas	
<i>Portugalai</i> ²⁹			Galva rišama baltu audiniu	
<i>Rumunai</i> ³⁰			Galvos danga ir vainikas iš gėlių (žieminių)	

²³ O. A. Ганцкая, Поляки, *ibid.*, c. 17, 29.

²⁴ Г. С. Маслова, *ibid.*, c. 52.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Т. Д. Филимонова, Немцы, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, c. 30.

²⁷ Т. Д. Филимонова, Австрийцы, *op cit.*, c. 53.

²⁸ Ю. В. Иванова, Л. В. Покровская, Народы Франции, *op cit.*, c. 195, 197.

²⁹ С. Я. Серов, Португальцы, *op cit.*, c. 172.

³⁰ Э. А. Рикман, Румыны, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, c. 172.

XIX a. aiškiai išsiskyrė trys pagrindinės nuotakos galvos papuošalų rūšys: 1) sidabro ar kitos medžiagos aukštos karūnos, 2) sudėtingų konstrukcijų platūs vainikai, 3) karūnelės ir augalų ar vien augalų vainikai. Iš archeologinių duomenų yra žinoma, kad lietuvės IX–X amžiuje puošėsi metaliniais apgalviais, t. y. iš metalo plokštelių ir įvijų sukonstruotomis karūnelėmis. XIV–XV a. panašių, bet puošnesnių metalinių karūnelių aptinkama rečiau³¹. Galbūt pastarieji atvejai yra įkapės jaunu merginų, kurias rengdavo nuotakos rūbais.

Karūnos vestuvių apeigose naudotos jau senovės Romoje. VI a. Bizantijos bažnyčia, suteikdama santuokos sakramentą, įtraukė šį pagoniškose apeigose tuo metu taikytą karūnų dėjimo jauniems ritualą, bet aiškino jį kitaip. Pirmiausia ši apeiga atsirado Armėnijoje, o nuo imperatoriaus Konstatino laikų stačiatikių santuokos sakramento suteikimo apeigose naudojamas rankų sujungimo ir karūnų laikymo už nugaros, virš jaunavedžių galvų³², ritualas.

Kai kuriose Europos šalyse (Olandijoje ir Belgijoje, Danijoje, Suomijoje, Švedijoje) nuotakų sidabro karūnos iš aukštuomenės buvo perimtos miestiečių, o vėliau ir kaimo gyventojų. Šios sidabro karūnos XIX a. buvo saugomos bažnyčioje ir naudotos bendrai viso kaimo ar parapijos reikmėms. Jas nuotakoms nuomodavo pastoriaus žmona (Danija)³³ arba burmistrų našlės, nusigyvenusios dvarininkės (Suomija)³⁴. Dailios sidabro karūnos buvo labai branginamos, jomis puošti buvo garbinga. XX a. I pusėje sidabro karūna net buvo įtraukta į Norvegijos tautinių rūbų kompleksą³⁵ (1 pav.). Suomių tyrinėtojai mano, kad karūnos buvo perimtos iš bažnyčios rekvizitų ir ankstyvaisiais amžiais buvo prieinamos tik aukštuomenės nuotakoms. Jos kaimuose pradėjo plisti XVI a. ir išliko, kaip minėta, iki XIX a. pabaigos, vietomis ir ilgiau³⁶.

Lietuvoje, Čekijoje, Slovakijoje, Rumunijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, taip pat sorbų nuotakos labai dažnai puošėsi vainikais iš augalų arba juos tvirtino ant karūnelės. XVI–XVII a. ikonografijoje (M. Pretorijaus, T. Lepnerio skelbti piešiniai) matome lietuves su karūnelėmis, puoštomis augalais. Jos buvo madingos ir XIX a. Skirtingu metu atskirose Lietuvos vietovėse buvo populiarios įvairios karūnelės, besiskiriančios medžiaga (raštuoto audinio, galiono, kaspinių, karoliukų ir kita) ar dėvėjimo formomis (į viršų plėtėjančios, siaurėjančios, tiesios; smaukiamas per kaktos vidurį, virš kaktos, per viršugalvį ir pan.). Nuotakos karūnelės viršų puošė rūtų puokštelėmis ar vainiku. Šias karūnelės su rūtomis viršuje ir kaspinais nugaroje XIX a. 8–9 dešimtmetyje pakeitė karūnelės su dirbtinėmis gėlėmis (*kalpokai*; Kupiškis)³⁷ arba

³¹ R. Volkaitė-Kulikauskienė, *Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai (I–XVI a.)*, Vilnius, 1997, p. 33, 38–40, 90.

³² A. Kajackas, *Važnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje*, Kaunas: LKB TKK, 1997, p. 273, 274.

³³ Г. И. Анохин, Датчане, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 79.

³⁴ Н. В. Шлыгина, Финны, *ibid.*, с. 25

³⁵ Н. Fosnes, *Folk Costumes of Norway* (Oslo), 1995, p. 13.

³⁶ Н. В. Шлыгина, Финны, *ibid.*, с. 25.

³⁷ E. Glemžaitė-Dulaitienė, *Kupiškėnų senovė*, Vilnius, 1958, p. 150; B. Buračas, *Šeimos švenčių papročiai, Lietuvos kaimo papročiai*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 316.

dideli rūtų vainikai ir prie jų tvirtinami kaspinai. XX a. pradžioje vietoj kaspinų ėmė rasti nuotakų šydai, o vietoj augalų vainikų – dirbtinės gėlytės (*girliandos*). Kaspinai ir nuotakų šydai buvo puošiami rūtų šakelėmis. Visgi dideli ir maži rūtų (kai kur mirtų) vainikai Lietuvoje buvo populiarūs iki XX a. vidurio.

Lietuvoje privalomu atributu galima laikyti rūtų vainikėlį. Pagal literatūrą ir archyvinius aprašus, XIX a. nuotaka pasikeisdavo su jaunikiu vainikėliais: a) jaunikio atvežtą vainikėlį segdavo į vidų savojo, o jei abu buvo maži – pakaušyje ar kairėje prie kasų (vėliau – prie nuotakos šydo); b) ji (per pamergę ar sročią) prisegdavo jauniui mažą vainikėlį prie kepurės ar krūtinės (apsiausto kairėje). Mažąjį rūtų vainikėlį bažnyčioje pašventindavo ir vėl prisegdavo pakaušyje ar dešinėje pusėje. XX a. prie nuotakos šydo visuomet prisegamas mažas rūtų, kartais mirtų ar buksmedžio šakelių (XX a. II pusėje) vainikėlis, kuris per apeigas bažnyčioje ir metrikacijos biure vyriausios pamergės persegamas iš kairės pusės į dešinę.

Rūtos, kaip vienas iš nuotakos skiriamųjų atributų, naudotos XIX a. ir sorbų vestuvių papročiuose. Rūtos (*Ruta graveolens*)³⁸, kaip ir rozmarinas (*Rosmarinus officinalis*) – aromatingas augalas, naudotos vestuvėse ir laidotu vėse. Rūta turinti apsaugoti nuotaką nuo kerų, nes šį augalą saugo Marija³⁹. Ukrajiniečiai rūtas, kurios čia yra vietinis augalas, naudojo burtams⁴⁰, o ispanai ir italai ją valgė su duona⁴¹. Lietuvoje rūta – dekoratyvinis augalas ir dažniausiai naudotas kaip vestuvinis atributas. Šią paskirtį ji XIX a. turėjo ir sorbų papročiuose. J. Balys teigia, kad jos Lietuvoje atsirado kartu su krikščionybe. Rozmarinas taip pat



1 pav. Norvegų nuotaka su karūna. Karūna daryta 1908 m. H. Fosness, *Folk Costumes of Norway*, [Oslo], 1995, p. 13.

³⁸ Rūta yra pietų Europos kalnų ir Krymo vietinis augalas.

³⁹ U. Becker, *Simbolių žodynas*, Vilnius: Vaga, 1996, p. 216.

⁴⁰ Е. Я. Шейнина, *Энциклопедия символов*, Москва: Торсинг, 2001, с. 157.

laikytas apsaugos priemone nuo ligų, piktų dvasių ir šia prasme jį naudojo per gimdymus ir, kaip minėta, vestuves, laidotuves. Rozmarinas – meilės, ištikimybės, vaisingumo⁴² ir atminties⁴³ simbolis. Šis visžalis augalas XIX a. buvo populiarus čekų, vokiečių, austrų, šveicarų vestuvėse. Kitas toks vestuvių augalas buvo mirta (*Myrtus*) – šventas graikų medis⁴⁴. Antikos laikais nuotakos puošėsi rožių ir mirtų vainikais, garbindamos Afroditę, meilės ir vedybų deivę. Mirtų vainikas nuotakoms žydėms reiškė džiaugsmą⁴⁵. XIX a. pabaigoje Europoje rozmariną, o Mažojoje Lietuvoje rūtas keitė mirtos. Paminėtinas ir nuotakų puošimasis apelsinmedžio žiedais Prancūzijoje. Apelsinas, kaip vienas derlingiausių medžių, laikytas vaisingumo simboliu. Šis „auksinis obuolys“ buvo padovanotas Junonos Jupiteriui jų jungtinių dieną⁴⁶. Rumunų, baltarusių, ukrainiečių vestuvine gėle buvo žiemė (*Vinca rosea*)⁴⁷, kuri simbolizavo amžinybę, jungtuves ir atminimą. Posakis „skinti žiemę“ reiškė „eiti į pasimatymą“, „nakvoti žiemėse“ – „pernakvoti su mylimąja“⁴⁸. Ukrainiečių, baltarusių vainikai būdavo dideli (2 pav.).



2 pav. Nuotaka. XX a. vidurys. Radastava, Drogičino r., Baltarusija. М. Раманюк, *Беларускае народнае адзенне*, Мінск: Беларусь, 1981, No. 98.

Išryškėja dėsningumas, kad karūnas (sidabro ar sudėtingos konstrukcijos vainikus), populiarias Olandijoje, Belgijoje, Norvegijoje, Prancūzijoje, šiaurinėse Rusijos gubernijose, XIX a. arba XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje keitė nuotakų šydai su dirbtinių gėlių ar kitokių papuošimų girliandomis, raukiniais. Kraštuose, kuriuose dar prieš sidabro karūnų madą kaimuose buvo naudoti visžaliai ar gėlių vainikai (Švedija, Danija, Suomija), nuotakos šydus dėvėjo kartu su rūtų ar jas pakeitusiais mirtų vainikais. Tuose kraštuose, kuriuose XIX a. buvo populiarūs (prie karūnelių ar be jų) visžaliai augalai, jie ar gėlių vainikai naudoti ir toliau, iki XX a. pradžios ar ilgiau, tik pakito augalų rūšis. Be to, Vokietijoje, Šveicarijoje, Austrijoje, Farerų ir Britų salose, Lietuvoje, iš dalies ir Čekijoje nuotakų galvos papuošalai iki XX a. buvo gerokai santūresni, ne tokie prabangūs (puošybiniais elementais ar konstrukcijomis) kaip kitose šalyse (pavyzdžiui, Muhu salų Estijoje karūna; 3 pav.).

⁴¹ J. Rautkys, Rūta, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, t. 26, p. 220.

⁴² U. Becker, op cit., p. 214.

⁴³ Е. Я. Шейнина, ibid., c. 157.

⁴⁴ Ibid., c. 149.

⁴⁵ U. Becker, op cit., p. 169.

⁴⁶ Е. Я. Шейнина, op cit., c. 138.

⁴⁷ Žiemė yra Balkanų ir Alpių priekalnių vietinis augalas.

⁴⁸ Е. Я. Шейнина, op cit., c. 152.

Kiti atributai. Prie madingų iškilmių drabužių ir prie specialios vestuvinės aprangos buvo naudoti ir kitokie specialūs atributai. Vienas iš jų buvo įvairios juostos. XIX a. Austrijoje būtinas vestuvinių drabužių atributas, naudotas tik vestuvėse, buvo metalinė juosta (Aukštutinėje Austrijoje, Triolyje, Bavarijoje) arba sidabro grandinė (Nokkyje)⁴⁹. Italijoje privalomas kaimo nuotakos atributas – prijuostė ir juosta raudonos bei žalios spalvos⁵⁰, o Švedijoje – aukso siūlais puošta juosta. Kitas atributas – kaklo, krūtinės papuošalai, rankų aksesuarai. Belgijoje ir Olandijoje būtini kaklo ir krūtinės papuošalai, segės ir žiedai⁵¹, Fareruose būtinas papuošalas – plona balta skarelė ant pečių ir sidabro segė ant krūtinės⁵², o Portugalijoje stengtasi nuotakai sukabinti visą šeimos auksą⁵³. Anglijoje prie nuotakos kostiumo buvo privalomos baltos pirštinės, net jei nuotaka rengėsi įprastais šventiniais drabužiais⁵⁴. Baltas pirštuotas pirštines per vestuves mūvėjo jaunikis ir jaunoji Latvijoje⁵⁵. R. Niemis yra užrašęs pasakojimų, kad ir Lietuvoje (Biržų ap., Kupreliškyje) XIX a. pabaigoje jaunieji mūvėjo baltomis pirštinėmis, „kad atrodytų turtingiau“⁵⁶. Nuotakos pirštinių mūvėjimas per vestuves buvo madingas tarpukariu (Punskas, XX a. 3-iasis dešimtmetis)⁵⁷. Paminėti atributai yra susiję su tos šalies etninės kultūros archetipais.

Speciali vestuvinė apranga ir spalvos. Išskirtinumą nuotakai suteikė ir speciali vestuvinė apranga. Tokia apranga, kuri buvo skirta pasipuošti nuotakai tik vestuvių dieną, Lietuvoje atsiranda XX a. viduryje. Tai puošnios baltos suknelės. Kitokia speciali vestu-



3 pav. Harjutanu nuotakos galvos papuošalas. Muhu sala, Estija (National Museum, Helsinki). I. Racz, *Finno-Ugric Folk Art*, Kiadó: Corvina, 1977, Nr. 118.

⁴⁹ Т. Д. Филимонова, Австрийцы, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 53.

⁵⁰ Н. А. Красновская, Народы Италии, *ibid.*, с. 123.

⁵¹ М. И. Решина, Народы Белгии и Нидерландов, *ibid.*, с. 228.

⁵² Г. И. Анохин, Фарерцы, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 92.

⁵³ С. Я. Серов, Португальцы, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 172.

⁵⁴ Е. А. Шевруд, Англичане, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 115.

⁵⁵ M. Slava, *Latviešu rakstainie cimdi*, Riga: Zinātne, 1992, p. 8.

⁵⁶ A. R. Niemis, Lietuviški vestuvių papročiai, *Liaudies kūryba*, Vilnius, 1992, t. 3, p. 214, 215; *LTR* (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosako rankraštynas), b. 626/ 1601.

⁵⁷ A. Vaicekauskienė, *Punsko ir Seinų krašto vestuviniai papročiai*, Punskas, 1995, p. 64.

vinė apranga kaimo gyventojų buvo naudota XIX a. Ispanijoje, Šveicarijoje (Vallis kantone). Ispanijoje vestuvinė apranga buvo vyro šeimos dovana nuotakai. Ji labai puošni, spalvinga, atskirose vietovėse kiek skirtinga, tačiau dažniausiai aprangoje vyravo juoda spalva⁵⁸. Dėvėta tik per vestuves ir dažnai buvo laikyta savo įkapėms. Šveicarijoje (Vallis kantone) XIX a. buvo įprasta nuomotis bendruomenės namuose vestuvinį kostiumą, kuris pasiūtas pagal senovišką aprangą (būtinai turėjo būti balta prijuostė)⁵⁹.

Kitose Europos šalyse XIX a. vilkėta iškilminga, tuo metu madinga įprastine apranga. Tyrinėtojai užsimena, kad nuotakos laikėsi tam tikrų nuostatų spalvų atžvilgiu. Kalbant apie vestuvinės aprangos simbolinę spalvų prasmę, galima paminėti raudoną. Raudona spalva yra ambivalentiška: tai ir gyvenimo, meilės, šilumos, aistros bei vaisingumo spalva, ir kartu karo, griauinančios ugnies jėgos, neapykantos simbolis⁶⁰. Senovės germanų vestuvėse būdavo raudonos spalvos⁶¹. Šios tradicijos reliktu galima laikyti XVIII a. Prancūzijoje dėvėtus rausvų spalvų vestuvinius drabužius. Švedų iki XIX a. dėvėtoje madingoje kaimo nuotakų aprangoje vyravo raudona ir mėlyna spalva. Čekų nuotakos taip pat mėgo raudoną spalvą, ypač kaspinus ir kitus papuošimus. Ir nors ji turėjo apsauginę prasmę, bet XIX a. čekės raudonos spalvos nebenaudojo. Šios spalvos vengė ir lietuvių nuotaka, nes tikėta, kad raudona spalva gali išprovokuoti gaisrą namuose⁶². Kituose kraštuose buvo mėgiamos įvairios spalvos. XIX a. sorbų kostiume vyravo žalia spalva, kiek rečiau balta ir juoda – jokiū būdu negalėjo būti raudonos spalvos, įprastos nesusižadėjusioms merginoms⁶³. Žalios spalvos nevengė ir norvegės nuotakos⁶⁴, žydrų ir mėlynų spalvų papuošimus prie baltos suknelės mėgo Anglijoje (2 lentelė; madinga – reiškia tuo metu įvairiose iškilmėse dėvėtą aprangą, pažymėtas savitų spalvų ir atributų naudojimas; nurodyta spalva (pvz., balta) reiškia specialią, tik vestuvėse naudotą suknelę ar kostiumėlį).

Antroje lentelėje matyti, kaip speciali vestuvinė apranga plito Europos šalyse.

2 lentelė. Nuotakos apranga, vyraujančios spalvos					
Etnosas	XVII a.	XVIII a.	XIX a.	XX a. pradžia	XX a. vidurys
1	2	3	4	5	6
<i>Lietuviai</i>	Madinga, įvairiaspalvė	Madinga, įvairiaspalvė	Madinga, įvairiaspalvė. Mažajoje Lietuvoje – tamsi	Madinga, šviesi	Balta, tautiniai rūbai

⁵⁸ А. Н. Кожановский, Народы Испании, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 152.

⁵⁹ С. А. Токарев, Е. А. Шевруд, Народы Швейцарии, *ibid.*, 1989, с. 100.

⁶⁰ U. Becker, *op cit.*, p. 211.

⁶¹ Ю. В. Иванова, Л. В. Покровская, Народы Франции, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 53

⁶² А. Vyšniauskaitė, *Vedybos*, *op cit.*, p. 317.

⁶³ Т. Д. Филимонова, Лужичане, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 70.

⁶⁴ Т. А. Березина, М. Н. Морозова, Норвежцы, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 62.

2 lentelės tęsinys					
1	2	3	4	5	6
<i>Suomiai</i>	T. Juoda	T. Juoda	K. Juoda	Balta	
<i>Švedai</i>	Madinga, įvairiaspalvė	Madinga, raudona, mėlyna	Juoda, puošta spalvotais kaspinais, dirbtinėmis gėlėmis ir sidabru	Balta	
<i>Norvegai</i>	Madinga, įvairiaspalvė	Madinga, įvairiaspalvė	Madinga, žalia		
<i>Danai</i>	T. Juoda, antrūtinis	T. Juoda, antrūtinis	Juoda su balta plona prijuoste. XIX a. vid. – madinga, įvairiaspalvė; nuo XIX a. 8 deš. – juoda su siaurais baltais mezginėliais ties kaklu ir rankogaliais		Balta
<i>Olandai, belgai</i>	Juoda (protestantai)	Šviesi, balta, o protestantų – tamsi	Balta arba juoda		
<i>Farerai</i>			Madinga, juoda, žydra, mėlyna arba raudona su juodais papuošimais ties rankogaliais		
<i>Britų salų nuotakos</i>			Balta (papuošimai žydri, žali)		
<i>Čekai</i>		Madinga, raudona	Madinga		
<i>Sorbai</i>			Madinga, žalia arba balta, juoda; plisuoti sijonai (Šlaife)		
<i>Lenkai</i>			Madinga, įvairiaspalvė	Balta	
<i>Rusai</i>			Madinga, juoda, balta, raudona	Balta	
<i>Vokiečiai</i>		T. Balta	M. Juoda. K. Madinga, įvairiaspalvė	M. Balta K. Juoda	K. Balta
<i>Šveicarai</i>		Madinga, įvairiaspalvė	Madinga, juoda ar kitos spalvos		
<i>Austrai</i>		Madinga, įvairiaspalvė	Balta	Balta	Stilizuoti tautiniai rūbai
<i>Prancūzai</i>		Madinga, rausva	Juoda XIX a. vid. Juoda ir balta, XIX a. II pusėje – balta	Madinga, įvairiaspalvė	

2 lentelės tęsinys					
1	2	3	4	5	6
<i>Ispanai</i>		Madinga, įvairiaspalvė	Madinga. Juoda ar balta, mėlyna, juoda	Balta	
<i>Italai</i>			Madinga, įvairiaspalvė		
<i>Portugalai</i>			Madinga, įvairiaspalvė		

T. – turtingieji gyventojai, **M.** – miestiečiai, **K.** ir kur nepažymėta – kaimo gyventojai.

Juoda spalva ir jos simbolinis analogas balta atitinka absoliutą ir gali reikšti tiek gyvenimo gausą, tiek absoliutų trūkumą⁶⁵. Balta spalva katalikams reiškė nekaltybę, džiaugsmą ir paprastumą, o juoda – gedulą, ramybę ar mirtį⁶⁶. Pirmiausia šių spalvų suknelės dėvėjo aukštuomenės nuotakos, vėliau jos tapo išskirtinai vestuviniu miesto, o ilgainiui ir kaimo gyventojų drabužiu. Specialia apranga laikytos juodos, vėliau – baltos suknelės (kartais kostiumėliai). Antai Vokietijoje aukštuomenės nuotaka nuo XVIII a. puošėsi balta, o miestiečių – juoda suknele. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje miestietės vilkėjo baltas vestuvines suknelės, mūvėjo baltomis pirštinėmis, o juodas suknelės – kaimo žmonės. Baltos suknelės tarp kaimo žmonių paplito vėliau, pvz., žemutinėje Saksonijoje jos pradėtos dėvėti tik po Antrojo pasaulinio karo. Baltos suknelės skirtingu laiku plito atskirose Europos tautose (pirmiausia mieste, po to kaime). Juodos suknelės baltais papuošimais Švedijoje, Norvegijoje, Suomijoje, Danijoje dėvėtos su sidabro karūnomis, o kitur – su nuotakos šydais. Baltos suknelės XIX a. ir vėliau dėvėtos su baltais nuotakos šydais.

Juodos suknelės Olandijoje pradėtos dėvėti dėl reformacijos įtakos. Jomis puošėsi turtingos suomės XVII–XVIII a., o Vakarų Suomijos, Švedijos, Danijos kaimuose jos išliko dar XIX a. pabaigoje. Prie šių suknelių buvo dėvimas baltas didelis antkrūtinis – apykaklė, puošta blizgučiais ir dirbtinėmis gėlytėmis. Suknelės rankogaliai platūs ir balti, juosmuo perjuostas ilga juosta, puošta sidabro siūlais ar plokštelėmis. Juodos suknelės XIX a. buvo populiarios Švedijoje, Šveicarijoje, Fareruose. Nuotakos puošėsi ir kitų spalvų suknelėmis tiek Šveicarijoje, tiek Fareruose (žydra, mėlyna arba raudona suknele⁶⁷), o štai Danijoje XIX a. 4–8 dešimtmetyje vėl buvo madinga puoštis įprasta tos vietovės iškilminga apranga arba bent prie juodo kostiumo segėti prijuostę.

Kryptingai kito nuotakų suknelių spalva Prancūzijoje. Nuo XIX a. I pusės čia palaipsniui įsivyravo juoda spalva (tokia suknelė puošta spalvotomis prijuostėmis, šalikais, ryškiomis juostelėmis). XIX a. viduryje mėgtas dviejų spalvų derinys – juoda ir balta, o jau XIX a. II pusėje įsivyravo baltos suknelės, kurios XX a. 3-iajame

⁶⁵ U. Becker, op cit., p. 99.

⁶⁶ Е. Я. Шейнина, op cit., с. 359, 368.

⁶⁷ Г. И. Анохин, Фарерцы, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 92.

dešimtmetyje išnyko kartu su nuotakų šydais. Vietoje jų nuotakos dėvėjo įprastais iškilmingais madingais drabužiais⁶⁸.

Bene anksčiausiai baltos nuotakų suknelės žinomos XIX a. pradžios Olandijoje, Austrijoje, Anglijoje, nors dažnai šių kraštų protestantės liko ištikimos tamsių spalvų suknelėms, kostiumėliams. Tuo tarpu kituose Europos kraštuose jos pradėjo plisti arba XIX a. pabaigoje, arba XX a. pradžioje kartu su nuotakos šydais. Švedijoje, kaip ir Lietuvoje, baltos suknelės plito nuo XX a. pradžios, tarp turtingesnių ir miesto nuotakų Lietuvoje palaiptisui išvirtino XX a. viduryje, o antai Danijoje – tik po Antrojo pasaulinio karo⁶⁹.

Lietuvos kaime XX a. I pusėje buvo populiarios šviesios vienspalvės, gėlėtos ar kitų spalvų madingos suknelės, kostiumėliai ir ilgi nuotakos šydai, apkaišomi rūtų (mirtų) šakelėmis. Pokariu XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje miestuose plito trumpų baltų suknelių ir trumpų nuotakos šydu mada, nors Lietuvos rajoniniuose miesteliuose labiau dėvėtos pusilgės (XX a. 6–8-uoju dešimtmečiu) suknelės. Šią madą XX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje keitė ilgos, ištaigingos suknelės ir skrybėlės. Ištaingos suknelės išgalėjo kartu su jų nuomos atsiradimu. XX a. 9–10-uoju dešimtmečiu madingas tampa trumpas nuotakos šydas ir minimalizmas, kai šukuoseną puošė baltomis gėlytėmis. Vienplaukės nuotakos (pirmą kartą tekančios) pasitaikė įvairiu metu ir skirtingose Lietuvos vietovėse.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą Lietuvoje labai paplito tautinių rūbų mada, kuri XX a. 4-ajame dešimtmetyje populiarėjo ir vestuvininkų aprangoje. Pradžioje jais puošėsi pulkas ar sročia ir tik kartais – nuotakos. Jų populiarumas sietinas su tuo metu pakilusiu tautiškumo, tradicionalizmo prestižu. Tautiniai rūbai vestuvėse buvo populiarūs dar ir XX a. 5–6-ajame dešimtmetyje. Pamergės juos skolino viena kitai, rečiau skolinosi nuotaka. Tuo metu tautiniai rūbai buvo lengvai išgyjama puošni apranga: merginos juos pačios audėsi, be to, mielai skolino viena kitai dėl sunkios pokario ekonominės padėties. XX a. 9-ajame dešimtmetyje kartu su folkloriniu sąjūdžiu miestuose padažnėjo vestuvių, kai tautiniais rūbais pasipuošdavo jaunieji, svotai ar pulkas. Pastaruoju metu jaunieji stengėsi turėti savo tautinius rūbus.

Baltos vestuvinės suknelės XX a. pabaigoje pateikėjų įvardijamos jau kaip tradicinės vestuvinės suknelės. Iš lauko tyrimų matyti, kad dauguma moterų baltą ilgą suknelę su nuotakos šydu laikė tradicine nuotakos suknele, nors, kaip minėjau, Lietuvos miestuose jos pradėjo plisti XX a. pradžioje, o išvirtino XX a. viduryje. Baltą vestuvinę suknelę respondentės siejo su papročiu (taip įprasta) bei supratimu, kad pirmą kartą tekanti turi būti su balta suknele, kitos sakė, jei rūbas baltas, tai ir „baltas gyvenimas bus“. Kelios pateikėjos iš Kauno, Šakių laikėsi nuostatos, kad pirmą kartą tekančios būtinai turi puoštis balta suknele, o skuodiškės baltą rūbą siejo su nekaltybe, tyrumu, kitoms tai – tiesiog tokia mada.

Nuotakos simbolių galia. Išskirtinis, ypatingas nuotakos statusas pasireiškė ne tik vizualiai, bet ir kai kuriais simboliniais veiksmais. Tikėta, kad ji pati turėjo ypatingų,

⁶⁸ Ю. В. Иванова, Народы Франции, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 195.

⁶⁹ Г. И. Анохин, Датчане, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 78.

stiprių galių, ir jos simboliai pasižymėjo magine jėga, kurių uždėjimas ar prisilietimas prie jų kitoms merginoms galėjo lemti greitesnes vedybas. Lietuvoje vykstanti į jungtuves nuotaka atliko tokius simbolinius veiksmus: „netyčia“ patraukė staltiesę (Ignalina)⁷⁰, iš kiemo išvyko stovėdama, pylė per galvą vandenį su rūtomis sėdėdama vežime, prie vežimo pririšdavo siūlą kamuolį (Kriokšlys)⁷¹. Maginės galios įgaudavo net kilimėlis, ant kurio bažnyčioje stovėjo jaunoji, – merginos dar XX a. pradžioje Merkinės apylinkėse stengėsi patraukti kilimėlį, kad greičiau ištekėtų⁷². Šių maginių veiksmy nerandame kituose kraštuose, tačiau Europoje XIX a. buvo labai paplitęs paprotys per gaubtuves nuėmus nuotakos vainiką ar karūną (vėliau – šydą) dėti jį vyriausiajai pamergei (-ėms) ant galvos. Šiuos veiksmus aptinkame ir XX a. lietuvių vestuvių papročiuose: nuotaka vainiką dėjo jaunosios (kartais jaunojo) seseriai ant galvos. XX a. simboliškai dar buvo nuimamas nuotakos šydas ir dedamas vyriausiajai pamergei, o XX a. II pusėje net ir visoms pamergėms iš eilės⁷³. Švedai, danai, protestantai sorbai „iššokdindavo“ nuotakos karūną: aplink nuotaką ratu šoko merginos, o ji užrištomis akimis dėjo vienai karūną ant galvos – ta mergina greičiausiai ir ištekės⁷⁴, žemutinių sorbų nuotaka metė savo vainiką į viršų, o pamergės jį gaudė. XX a. pradžioje tokie veiksmai buvo atliekami ir Lietuvoje (Šilutė)⁷⁵. XIX–XX a. pradžioje vainiką ar nuotakos šydą draskydavo ir skiauteles pasiimdavo vokiečių, danų, slovakų pamergės⁷⁶, lietuviai analogiškai draskė nuotakos kampo papuošimus (Mažoji Lietuva, Kuršėnai)⁷⁷. Panašūs burtai atliekami su batais, nuotakos kojų raiščiu (Anglija, Prancūzija). Anglijoje po jungtvių pakeliui į namus jaunikis mesdavo ant kelio bet kokį batą, kad jį galėtų pasiimti kažkuri pamergė. Kuri suspėja pirmoji – ta pirmoji ir ištekės⁷⁸.

APSAUGOS PRIEMONĖS

Sudėtingos savo prasmėmis ir reikšmėmis jungtvių apeigos, atliekamos jaunujų namuose prieš ir po santuokos sakramento, pabrėžė ypatingą nuotakos būseną. Nuotakos virkavimai, nenoras priimti jaunikio dovanas, priimti patį jo pulką, nenoras

⁷⁰ E. Karaliūtė, Vestuvių papročiai, *Ignalinos kraštas*, Vilnius, 1966, p. 166.

⁷¹ I. Čepienė, Kriokšlio kaimo vestuvių papročiai, *Dubičiai*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 180.

⁷² V. Krėvė-Mickevičius, Dzūkų vestuvės, *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1930, t. 2, p. 63.

⁷³ A. Vyšniauskaitė, Vedybos, op. cit., p. 263.

⁷⁴ Т. А. Березина, М. Н. Морозова, Шведы, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 55; Н. В. Шлыгина, Финны, *ibid.*, с. 29; Т. Д. Филимонова, Лужичане, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 77.

⁷⁵ A. Vyšniauskaitė, Žemaičių vestuvės, *Šiuolaikinis Žemaitijos kaimas. Lietuvos socialinio kaimo kultūra ir buitįs*, Vilnius: Mokslas, 1985, p. 151.

⁷⁶ Н. Н. Грацианская, Чехи и словаки, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 49; Т. Д. Филимонова, Немцы, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 36; Г. И. Анохин, Датчане, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 84.

⁷⁷ Lietuviškos vestuvės, *Lietuvinėinkai*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 193–194; A. Vyšniauskaitė, Žemaičių vestuvės, op. cit., p. 151.

⁷⁸ Е. А. Шевруд, Англичане, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 114.

skirtis su jaunyste – natūraliai kylantys jausmai ir kartu piktašias jėgas klaidinantys veiksmai. Vestuvinėse apeigose įvairiapusę simbolinę prasmę turėjo audinio skraistė (dažnai ji buvo lininė), skara, uždangalas (marška). Jos funkcija – apdengti nuotaką (jaunuosius) vykstant į jungtuves ar per jas. Analogiška danga, tik kiek mažesnė (nuometas, skara), buvo moterystės ženklas – ja aprišama nuotakos galva.

Nuotakai kelionė iš vienos vietos į kitą buvo laikoma pavojinga: svarbu apsisaugoti nuo raganavimo; manyta, kad pereinamuoju momentu jos nebeglobojo nei tėvų namų, nei vyro namų dvasios (į naują šeimą dar nepriimta). XVII a. lietuviai nuotaką į vyro namus vežė skaromis, marškomis dengtame vežime⁷⁹. Aukštaitijoje ir Dzūkijoje dar XX a. pradžioje išlikęs paprotys nuotaką apdengti marška⁸⁰ jai vykstant į jungtuves ir į vyro namus arba buvo važiuojama sutemus. Kituose Europos kraštuose į jungtuves vykstanti nuotaka taip pat buvo slepiama po marška ar kita danga, dengiančia merginos veidą. Tai buvo apsauga nuo blogų žmonių (Rusija)⁸¹ ir dvasių (Suomija, Danija)⁸². Olandijoje XVI a. nuotaka ir jos vyriausioji pamergė ėjo į jungtuves apsiautusios apsiaustu su kapišonu, XVIII a. panašiai – turtingos nuotakos mantiją (*sack*) apsiausdavo ant baltos suknelės. Marška, kuri, kaip mano kai kurie tyrinėtojai, ankstyvaisiais amžiais naudota grobiamai merginai susupti (Olandija, Belgija)⁸³, transformavosi ir tapo nuotakos šydu. Uždangalas senovės Romoje buvo moters galvos danga. Dar III a. pirmoji vestuvių apeiga Romos imperijoje buvo nuotakos aprengimas: jai buvo uždedamas mirtų ir apelsinų šakelių vainikas bei geltonas su purpuru uždangalas – ištekėjusios moters ženklas⁸⁴. Katalikų bažnyčia šią apeigą perėmė ir suteikė jai liturginę reikšmę. Jau IV–VI a. per santuokos sakramentą nuotaka ar abu sutuoktiniai uždengiami uždangalu (*velamen*). Seniau italai dengė jų galvas oranžinės spalvos uždangalu, o vėliau – baltu. Italijos tyrinėtojai mano, kad šis uždangalas modifikavosi ir XIX a. tapo nuotakos šydu⁸⁵. Kituose kraštuose dar XIX a., o Lietuvoje ir XX a. I pusėje buvo išlikęs paprotys dengti nuotaką marška (Vokietijoje, Austrijoje, Rytų Suomijoje, Portugalijoje, Danijoje, Lietuvoje⁸⁶). Savo ruožtu

⁷⁹ E. Wagneris, *Prūsijos lietuvių, gyvenančių Isruties ir Ragainės apskrityje, buitės ir papročiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 29.

⁸⁰ A. Vyšniauskaitė, *Vedybos*, op cit., p. 341; B. Buračas, *Šeimos švenčių papročiai*, op. cit., p. 394.

⁸¹ Г. С. Маслова, op cit., с. 55.

⁸² Н. В. Шлыгина, *Финны, Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 20; Г. И. Анохин, *Датчане*, *ibid.*, с. 78.

⁸³ М. И. Решина, *Народы Белгии и Нидерландов, Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 228.

⁸⁴ А. Каjackas, op cit., p. 269.

⁸⁵ Н. А. Красновская, *Народы Италии, Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 123.

⁸⁶ Т. Д. Филимонова, *Немцы*, *ibid.*, с. 30; Т. Д. Филимонова, *Австрийцы*, *ibid.*, с. 53; Н. В. Шлыгина, *Финны, Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 20; С. Я. Серов, *Португальцы, Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 172; Г. И. Анохин, *Датчане, Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 78; А. Vyšniauskaitė, *Vedybos*, op cit., 1995, p. 341.

plito ir nuotakos šydai; vadinasi, tai buvo mada, nes nepakeitė marškos, o tik atliko dekoratyvaus madingo galvos papuošalo funkciją.

Savotiškas kelionės momentas (nors tai paprastai buvo tik ėjimas iš vienos patalpos į kitą) išryškėja lietuvių gaubtuvų apeigos rituale, kai nuotaka buvo uždengiama, klesčiama nuometu, skara ir vyriška kepure, kad net nesimatė jos veido. Dar prieš gaubtuvų apeigą XVII a. nuotakai būdavo užrišama ant galvos skarelė ar kitas uždangalas (dangojus), o ant viršaus uždedama vyriška kepurė. Taip aprėdyta ji buvo vedžiojama po vyro namus, kol nusijuoks (M. Praetorius) – tuomet minėtą uždangalą pakeisdavo moteriška galvos dangala (kepurėle, muturu ar kita). R. Niemis užrašuose apie gaubtuvų apeigas vestuvėse mini, kad XIX a. pabaigoje ant nuometo būdavo uždedama avikailio kepurė – jaunoji negalėjo nieko matyti. Ją nuimdavo tik vyro namų klėtyje (Papilys, Biržai); Valkininkuose nuometą užrišdavo taip, kad nuotakos nebuvo matyti⁸⁷. Šio papročio reliktu galima būtų laikyti Merkinės apylinkėse XX a. pradžioje gyvavusį ritualą, kai nuotaka, atvežta į vyro namus, buvo apgaubiamas skara, kad jos „anyta ne greitai ją pamatytų“, ir nudengiama anytai atnešus karvojū⁸⁸. J. K. Brocės latvių etnografiniame rinkinyje yra paveikslas, kuriame vaizduojama taip apsupta nuotaka Vidzemės vestuvėse (4 pav.). Apeiga turėjo nuotakos įvedimo į naują, vyro, šeimą (kad namų dvasios ją saugotų) ir apsaugos nuo pikto prasmę. XIX a. I pusėje baltarusiai, ukrainiečiai po vainiko nuėmimo taip pat nuotakai dėdavo vyrišką kepurę ir tik po to moterišką. Šio ritualo prasmę mokslininkai aiškina kaip simbolišką veiksma, lemiantį gerą jaunųjų sutarimą ir patvirtinantį perėjimo į vyro giminę faktą⁸⁹. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nuotaka negalėjo



4 pav. Kaimiečių vestuvės Vidzemėje. J. K. Brocės krājuma. *Ievadas Latviešu Tautos Terpu vesturē*, Rigā, 1936, įklija tarp p. 96–97.

⁸⁷ A. R. Niemis, op cit., p. 221, 223, 236.

⁸⁸ V. Krėvė-Mickevičius, Dzūkų vestuvės, *Mūsų tautosaka*, Kaunas, 1930, t. 2, p. 80.

⁸⁹ Г. С. Маслова, op cit., с. 61, 62.

nieko matyti ir pati buvo tarsi nematoma. Šis simbolinis veiksmas galėjo turėti ir apsisaugojimo nuo nuotakos stiprių akių reikšmę, panašiai kaip ir nuo jos plaukų galios, žinomos slavų vestuvių simbolikoje.

Kepurės dėjimas ant nuotakos uždangalo gali būti sietinas ir su linkėjimu sulaukti vyriškos lyties naujagimio. Šią prasmę turėjo ir simbolinis veiksmas, užrašytas Dzūkijoje, – išvažiuojančią nuotaką apmėtyti kepurėmis. Patriarchalinėje visuomenėje svarbu sulaukti vyriškos lyties palikuonio – turto paveldėtojo, giminės tęsėjo, todėl Lietuvoje dar XIX a. ir XX a. I pusėje tėvui buvo garbė sulaukti sūnaus⁹⁰.

Blogųjų dvasių suklaidinimo, nuotakos apsaugojimo ir jos tariamo priešinimosi vedyboms demonstravimo paskirtį, matyt, turėjo ir netikros nuotakos išdavimas jaunikiui per piršlybas ar prieš jiems vykstant į jungtuves (lietuviai, sorbai⁹¹, rumunai⁹², šveicarai (Bazel, Graubiunden kantonuose)⁹³; Olandija, Belgija⁹⁴). Čia galime prisiminti ir lietuvių pasaką „Eglė žalčių karalienė“, kai vietoje Eglės mėginta įsiūlyti netikras nuotakas. Dzūkijoje užrašytas atvejis, kai jaunikiui prieš vestuves pakišo netikrą nuotaką, o šis jos neatpažino ir susituokė⁹⁵. Netikros nuotakos davimo ritualas užfiksuotas Suvalkijoje XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje⁹⁶. Apgaulės apeigų pasitaikė dar XX a. pradžioje Olandijoje, Belgijoje⁹⁷. Šią apeigą jau kaip žaidimą po jungtvių atlikdavo vokiečiai⁹⁸. Modifikuotas apeigas aptinkame ir XIX a. Moravijos vestuviniuose papročiuose: po gaubtvių moterys atvedavo netikrą nuotaką ir siūlydavo ją jaunikiui išpirkti⁹⁹.

Panašia apeiga laikytinas nuotakos slapstymasis per sužadėtuves ar prieš jungtuves XIX a. (Portugalija, Šveicarija (Tesino kantonas), Čekija, Rumunija) bei jos ieškojimas po marška (Lietuva). Lietuvoje šis simbolinis veiksmas žinomas dar XVII a. Mažojoje Lietuvoje¹⁰⁰ ir XIX a. Veliuonos¹⁰¹, Seredžiaus, Ignalinos, Rokiškio, Obelių apylinkėse¹⁰². Suradus ją vyksta nuotakos išpirkimo ritualas, t. y. duodami pinigai už

⁹⁰ R. Paukštytė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 42.

⁹¹ Т. Д. Филимонова, Лужичане, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 73.

⁹² Э. А. Рикман, Румыны, *ibid.*, с. 167.

⁹³ С. А. Токарев, Е. А. Шевруд, Народы Швейцарии, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 99.

⁹⁴ М. И. Решина, Народы Белгии и Нидерландов, *ibid.*, с. 230.

⁹⁵ Varėnos r., Jakėnų ap., *LII ES (Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas)*, b. 112, l. 115.

⁹⁶ Šakių r., Sintautų, Vilkaviškio r., Slabadų, Karalių, Alvito, Gražiškių ap., Šakių r. Žvirgzdaičių ap., *LII ES*, b. 1916, l. 2, 3, 5, 10, 12; Vilkaviškio r., Gižų ap., *LII ES*, b. 1117, l. 16.

⁹⁷ М. И. Решина, Народы Белгии и Нидерландов, *ibid.*, с. 230.

⁹⁸ Т. Д. Филимонова, Немцы, *ibid.*, с. 34.

⁹⁹ Н. Н. Грацианская, Чехи и словаки, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 59.

¹⁰⁰ E. Wagneris, *op cit.*, p. 34.

¹⁰¹ A. Juška, aprašydamas šią apeigą, pastebi: „Regis, kad kavojimas nuotakos po paklode buvo vinčiavonės ceremonija pirm įvedimo Lietuvoje krikščioniškos vieros“. A. Juška, *Lietuviškos svodbinės dainos*, Vilnius, 1955, t. 2, p. 315.

¹⁰² A. Vyšniauskaitė, *Vedybos*, *op cit.*, p. 312; E. Karaliūtė, *op cit.*, p. 166; Rokiškio r., Obelių ap., *LII ES*, b. 930 (18); Rokiškio r., Kamajų ap., *LII ES*, b. 102, l. 318.

vainiko prisegimą. Lietuvių, žemutinių sorbų¹⁰³, lenkų jaunikis turėjo išpirkti iš nuotakos pusės pulko jaunąją – „dėjo ant vainiko“, „dėjo ant žiedo“ (rusai, lenkai dar išpirkdavo kasą). Nuotakos „išpirkimo“ apeiga, įteikus jai vainiką, sietina su jos tėvų (giminės) sutikimu leisti merginai tekėti, o jaunikiui vesti. Prieš vežant nuotaką pas vyrą į namus, lietuvių nuotaka vėl slėpėsi (po skaromis su pamergėmis kartu) nuo jaunikio. Po to nuotaka buvo gaubiamą ir svečių apdovanojama (Kretinga, Palanga, Eržvilkas, Kupiškis)¹⁰⁴. Galima manyti, kad silpnėjant apgaulės, slėpimosi apeigai įsigalėjo nuotakos pirkimas.

Be uždangalo, dar buvo naudojamos kitos apsaugos priemonės. Paminėtini tokie atvejai: nuotakos rengimasis ne savo namuose, neišskirtinė jos apranga ir naujų arba relikvinių rūbų rengimasis. Rusijoje¹⁰⁵, Lenkijoje¹⁰⁶ nuotaką vestuviniiais rūbais aprengdavo tik prieš pat jungtųjų ceremoniją (kartais kelyje, kitame name, tik ne nuotakos namuose). Kai kuriuose Europos kraštuose nepasiturinčių gyventojų (ar ten, kur labai mažas gimstamumas) nuotakos puošėsi visiškai taip pat kaip kitos merginos (Ispanija)¹⁰⁷ arba rengėsi vienodai su vyriausiąja pamerge (o jaunikis su vyriausiuoju pabroliu). Naujais ir relikviniiais motinos vestuviniiais rūbais rengimosi paprotys buvo paplitęs ir Lietuvoje, ir kitose Europos šalyse (dažniau tarp pasiturinčių gyventojų). Relikviniai rūbai savaime turėjo apsaugoti nuo piktų dvasių galių, kaip ir išverstų (apatinių) drabužių naudojimas (Rusija, Ukraina, Baltarusija, Lenkija), o nauji tarsi užkerta kelią anksčiau persekiojusioms blogybėms, nelaimėms. XX a. naujais rūbais nuotakos rengėsi norėdamos atsinaujinti, pradėdamos naujo gyvenimo etapą.

NUOTAKOS SKAISTUMO VERTINIMAS

Kaip minėta, patriarchalinėje santuokoje svarbus buvo moters skaistumo ir ištikimybės laikymasis. Tokios nuostatos atsispindėjo nuotakos aprangos (ar atributų) reglamentuose. XIX a. daugumoje Europos tautų dar buvo gajus moralinis būsimos jaunosios elgesio iki vestuvių vertinimas, t. y., ar ji buvo išlaikiusi skaistybę, ar ją praradusi. Praradusių skaistybę nuotakų, kaip ir antrą kartą tekančių moterų, našlių, aprangoje galiojo tam tikri draudimai. Pirmiausia šie reglamentai buvo susiję su galvos papuošimais. Jie turėjo būti nebe mergiški. Fareruose XIX a. tokia nuotaka galėjo tuoktis tik raudono aksomo ar kitokio audinio čepčiumi¹⁰⁸, Vokietijoje, Šveicarijoje, Lenkijoje (išskyrus kalnų rajonus) jos tekėjo be vainiko (pastarojoje šalyje netgi privalėjo uždenkti

¹⁰³ Т. Д. Филимонова, Лужичане, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 73.

¹⁰⁴ А. Р. Niemis, op cit., p. 228, 230; В. Buračas, op cit., p. 339.

¹⁰⁵ Г. С. Маслова, op cit., с. 35.

¹⁰⁶ О. А. Ганцкая, Поляки, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 20.

¹⁰⁷ А. Н. Кожановский, Народы Испании, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 153.

¹⁰⁸ Г. И. Анохин, Фарерцы, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 93.

galvą skarele ar čepčiumi)¹⁰⁹. Taip pat slovakų našlė neturėjo teisės puošti vainiku, atlikti gaubtuves – dėti čepčių¹¹⁰, panašiai ir baltarusiai tokios nuotakos neleido sodinti ant duonkubilio rengiant ją prieš jungtuves¹¹¹. XX a. šie draudimai buvo modifikuoti: Vokietijoje tokios nuotakos galėjo puošti puslankio formos vainiku, joms bažnyčioje merginos prie altoriaus padėdavo puslankio formos girliandą ant žemės (kai tuo tarpu skaistybę išlaikiusiai merginai dėjo apskritimo formos girliandą)¹¹². Panašiai būta ir Lietuvoje. A. Vyšniauskaitė yra užfiksavusi, kad XX a. pradžioje tekančios lietuvių našlės arba pavainikį vaiką turinčios merginos kai kuriose Žemaitijos vietose negalėjo užsidėti ant galvos rūtų vainiko – tik trumpą nuotakos šydą su dirbtinių baltų gėlių vainiku, ir tas vainikas turėjo būti puslankio formos (Pagėgiai)¹¹³. Tokių atvejų, matyt, nebuvo daug, todėl likę mažai užuominų. R. Niemis užrašė apie pasijuokimą iš vaiko sulaukusios nuotakos – klėtyje per gaubtuves jai naktį dėjo šiaudinę kepurę (Biržai)¹¹⁴. Punsko, Seinų krašte nuotaka, „pametusi“ rūtų vainikėlių, jo nesegė per vestuves¹¹⁵. Ilgainiui tokie išskirtinimai išnyko. XX a. Lietuvoje antrą kartą moterys tekėjo dažnai vienplaukės, pasipuošusios pusilge suknele ar kostiumėliu ir nesegėjo mažojo rūtų vainikėlio (net jei tekėjo iškilminga balta suknele ir su nuotakos šydu). Pasitaikė, kad kunigai tokiai merginai nuimdavo nuotakos šydą. XX a. viduryje Punsko, Seinų krašte praradusioms skaistumą lietuviams kunigai neleido turėti gėlių puokštės (kuri šiame krašte būtinai būdavo su rūtų šakele)¹¹⁶. XX a. pabaigoje šių draudimų mažai kuri nuotaka laikėsi, nebent tekėjo vyresnio amžiaus našlė.

Kraštuose, kuriuose visžaliai augalai kaip mergiškas simbolis nebuvo populiarūs, būta tam tikrų papuošimų. Antai Prancūzijoje tik skaisčios nuotakos galėjo puošti savo šukuoseną mažais veidrodėliais (Normandijoje) ar metalinėmis skardelėmis (Vande). Anglijoje antrą kartą tekančios našlės dažniausiai puošėsi melsvų spalvų suknelėmis.

Kituose kraštuose griežti draudimai puošti mergiškais atributais nebuvo veiksmingi, bet išliko prietaringas požiūris. Antai Šveicarijoje buvo tikima, kad užsidėjusi augalų vainiką nekaltbę praradusi nuotaka padarys tiek „mirtinų nuodėmių, kiek yra gėlių tame vainike“ (Vallio kantonas)¹¹⁷. Portugalijoje skaisti mergina po užsakų nešė į bažnyčią apelsinų žiedų puokštelę ir palikdavo ant altoriaus kaip auką už tai, kad Dievas suteikė jai stiprybės išlikti nekaltai. Po 8 dienų kaimo moterys eidavo žiūrėti, ar puokštė nenuvytusi, ir pagal tai sprendavo, ar nuotaka tikrai yra skaisti¹¹⁸.

¹⁰⁹ О. А. Ганцкая, Поляки, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 17, 21.

¹¹⁰ Н. Н. Грацианская, Чехи и словаки, *op cit.*, с. 53.

¹¹¹ Г. С. Маслова, *op cit.*, с. 43.

¹¹² Т. Д. Филимонова, Немцы, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 31.

¹¹³ А. Vyšniauskaitė, *Žemaičių vestuvės*, *op cit.*, p. 141.

¹¹⁴ А. R. Niemis, *op cit.*, p. 223.

¹¹⁵ А. Vaicekauskienė, *op cit.*, p. 70.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ С. А. Токарев, Е. А. Шевруд, Народы Швейцарии, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 100.

¹¹⁸ С. Я. Серов, Португальцы, *op cit.*, с. 174.

Dėl krikščioniškos ideologijos poveikio patriarchalinėje visuomenėje vyravo paprotys daryti moralinį spaudimą, kad mergina tinkamai elgtųsi iki santuokos. Šis spaudimas, pademonstruojamas per jos vestuves tam tikrais simboliniais veiksmais ir moteriškais simboliais, išlieka iki XX a. pradžios slavų, šveicarų, vokiečių, portugalų, fareriečių, lietuvių vestuvių papročiuose.

MOTERYSTĖS PRADŽIOS ŽENKLAI

Merginos tapsmo moterimi pradžia arba faktas pažymimas moters simbolių uždėjimu nuotakai. Ši apeiga, kaip ir viešas sutuoktinių pareiškimas apie jų sprendimą, ikikrikščioniškais amžiais buvo jungtvių įtvirtinimas. Papročių raidoje moteriškų simbolių dėjimo apeiga, nebetekusi savo pirminės reikšmės (įvedus bažnytinę ar civilinę santuoką), buvo skaidoma į kelis etapus, ištesinama arba kitaip transformuojama į atskirus ritualus. XIX a. ši apeiga visoje Europoje įvardijama pagal moteriškos galvos dangos pavadinimą (*čepčiavimas, očepivanije, huntutamine*), gaubimo aktą ar panašiai (toliau šią apeigą vadinsime gaubtuvėmis).

Pirmasis moterystės tapsmo ritualas – nuotakos plaukų šukavimas. Daugelyje kultūrų plaukai tai – jėgos įkūnijimas arba jos simbolis¹¹⁹. Lietuvių, italų kasos išpynimo, o rusų, lenkų kasos išpirkimo apeiga XIX a. buvo atliekama per mergvakarį nuotakos namuose. Ši apeiga, kaip ir prieš gaubtuves atliekama vyro namuose, turėjo tą pačią prasmę – nuotakos atsisveikinimą su jaunyste: „kasos išpynimu merga baigia jaunystę“ (Daugėliškis)¹²⁰. Eišiškių apylinkėse sakydavo: „Kai kasas paleido, tai visus velnius išleido“ (XIX a. II pusė)¹²¹. Vyro namuose plaukų išleidimo apeiga tikriausiai yra apeigos, atliekamos per mergvakarį, modifikacija.

Lietuvoje, šukuojant nuotaką per mergvakarį, sodindavo ją ant duonkubilio ir išleidavo kasas. Matyt, po kasos išpynimo apeigos seniau nuotaka iki gaubtvių vaikščiojo išleistais plaukais, tą buvus XIX a. I pusėje Švenčionių apylinkėse pamini E. Ivaškevičia¹²². Užuominų apie nuotakas išleistais plaukais yra ir XVII a. lietuvių vestuvių aprašuose. T. Lepnerio pažymėta, kad nuotakos plaukus išleidžia¹²³, o ir jo knygoje pateiktuose paveikslėliuose nuotaka nupiešta išleistais plaukais. Literatūroje yra paminėjimas, kad XIX a. viduryje lietuvininkės tekėjo išleistais plaukais: „plaukai ant galvos visi liuosi kabojo. Per kaktą juodą kaspinę aprišo, kad vainiką turėjo, tai tas buvo nuo rūtų nupytas“¹²⁴. Paprotys vykti į jungtuves išleistais plaukais žinomas Olandijoje, Belgijoje XIX a.¹²⁵, šiaurės rytų Škotijoje nuotakos buvo vienplaukės¹²⁶, o norvegės XIX a.

¹¹⁹ U. Becker, op cit., p. 201.

¹²⁰ A. Vyšniauskaitė, Aukštaičių ir dzūkų vestuvės XIX a. – XX a. pradžioje, *Liaudies kultūra*, 1991, Nr. 1, p. 13.

¹²¹ *VUB RS*, f. 81, b. 118, l. 3.

¹²² E. Iwaszkiewiczowa, Wesele w Świąciańskiem, *Upominek Wileński*, Wilno, 1879, s. 51.

¹²³ T. Lepner, op cit., s. 67.

¹²⁴ K. Kapeleris, Kaip senieji Lietuvininkai gyveno, *Lietuvininkai*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 347; tas pats straipsnis: *Pagalba*, 1905, Nr. 3.

¹²⁵ M. И. Решина, Народы Белгии и Нидерландов, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 228.

¹²⁶ В. В. Руднев, Шотландцы, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 140.

plaukus suimdavo tinkleliu¹²⁷. Paprotys tekėti išleistais plaukais sietinas su kasos išpyrimo, plaukų šukavimo apeigomis, atliekamomis nuotakos namuose prieš jungtuves.

XIX a. II pusėje nuotakos po simboliško plaukų išleidimo dažniau pynė kasas, kurias susuko apie galvą (Fareruose, Danijoje, Lietuvoje), ar ėjo nusvirusiomis kasomis per nugarą (Kupiškis; XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). Į pinamas kasas įpindavo vaisingumą „skatinančių“ produktų (duonos, medaus) arba aštrių daiktų, atbaidančių piktašias jėgas, kartu ir kliudančių jaunojo pusės pabroliams (ar jam pačiam) išpinti kasą jau prieš gaubtuves. Lietuvoje tam tikslui į vainiką išmaigstydavo aštrių adatėlių (Kupiškis)¹²⁸, Rusijoje supindavo kasą labai painiai, įpindavo aštrių smeigtukų, kad vyro giminaitis sunkiai galėtų ją išpinti. Ukrainoje nuotakai į plaukus įpindavo duonos trupinių, medaus, pinigą ir kita¹²⁹. Šie veiksmai siejasi su analogiškais įvairių produktų (duonos, druskos, linų, vilnos), pinigų dėjimo užantin, adatų smeigimo į sijono pažemius, kaip ir nuotakos slapstymusi, tariamu nenoru tekėti ir panašiais veiksmais, turėjusiais apsauginę prasmę.

Kitas svarbus moterystės tapsmo apeigų ritualas yra gaubtuvės, kurios prasideda po jungtūvių vėl plaukų išleidimu, jei plaukai per mergvakarį buvo supinti. Plaukų išleidimas prieš gaubimą jaunosios namuose XIX a. žinomas Rumunijoje¹³⁰, Lenkijoje¹³¹, Moravijoje¹³² ir XIX a. pabaigoje Lietuvoje (Šventežeris, Vabalninkas¹³³, Kupreliškis, Papilys, Vyžuona, Valkininkai¹³⁴, Punkskas¹³⁵). Išleisti plaukai arba buvo kerpami, arba supinami „atbulai (taip ištekėjusios moterys pynė). Nuotakos plaukų apeiginis kirpimas minimas Lietuvoje XVI a., XIX a. viduryje¹³⁶ – taigi išnykdavo ir vėl atsirasdavo priklausomai nuo to meto mados. Ši apeiga tai – simboliškas savo gyvenimo jėgų atidavimas ir jų išmainymas į kitos giminės jėgas¹³⁷.

Šiuose ritualuose svarbiausia buvo paslėpti merginos plaukus. XIX a. pabaigoje nekirpti plaukai susukami į pluoštą ir paslepjami po moteriška galvos danga. XIX a.

¹²⁷ T. A. Березина, М. Н. Морозова, Норвежцы, *ibid.*, c. 62.

¹²⁸ В. Бугачас, *op cit.*, p. 375.

¹²⁹ Г. С. Маслова, *op cit.*, c. 48.

¹³⁰ Э. А. Рикман, Румыны, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, c. 177.

¹³¹ О. А. Ганцкая, Поляки, *ibid.*, c. 25.

¹³² Н. Н. Грацианская, Чехи и словаки, *ibid.*, c. 49.

¹³³ А. Vyšniauskaitė, Aukštaičių ir dzūkų vestuvės XIX a. – XX a. pradžioje, *op cit.*, p. 16.

¹³⁴ A. R. Niemis, *op cit.*, p. 215, 217, 219, 220, 226, 236.

¹³⁵ V. Milius, Punkskiečių vestuvių papročiai, *Liaudies kūryba*, t. 1, Vilnius, 1969, p. 275.

¹³⁶ Lietuvos aprašymas Merkatoriaus atlase, *Kraštas ir žmonės*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 85; J. Lasickis, *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 32; Z. Slaviūnas, „Svodbinės rėdos“ tautosaka ir papročiai, *Lietuviškos svodbinės dainos užrašytos Antano Juškos*, t. 2, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 525; Slančiauskas, Moterų senovės mada čiuprinas kirpti, *LMD (Lietuvių mokslo draugijos aprašai, saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rinkinyje) I 1063(1076)*, p. 15; A. R. Niemis, *op cit.*, p. 224.

¹³⁷ Е. Я. Шейнина, *op cit.*, c. 182.

pabaigoje – XX a. pradžioje vestuvių aprašuose dažnai jau nebeminimas nuotakos kasos išpynimas, o tik vainiko nuėmimas ir moteriškos kepurėlės ir skarelės ar nuometo rišimas (Marijampolė¹³⁸, Kupiškis¹³⁹). Plaukų slėpimas po moteriška galvos danga, kaip rašo G. S. Maslova, siejamas su tikėjimu, kad nuotakos išleisti plaukai turėjo labai stiprią maginę galią ir galėjo pakenkti vyro giminei¹⁴⁰.

Gaubtuvių apeiga, atliekama jaunojo namuose rytą po keltuvių arba prieš guldydama, yra žinoma XVI–XVII a. Mažojoje Lietuvoje¹⁴¹, XIX a. II pusėje Veliuonoje¹⁴², Eržvilke¹⁴³, Zanavykuose¹⁴⁴, Upynoje¹⁴⁵, o XX a. pradžioje jis užfiksuota Ignalinos, Žeimelio¹⁴⁶ ir kitose apylinkėse. Vadinasi, gaubtuvių apeigos atlikimas vyro pusėje iš Mažosios Lietuvos plito (arba čia dar buvo išlikęs) į pietvakarinę Lietuvos dalį, o pas nuotaką atliekamos gaubtuvės buvo žinomos kaip senesnės Aukštaitijoje, Dzūkijoje.

Lietuvoje nuotakos vainiką nuimdavo dažniausiai vyro šalies pabroliai, dieveris¹⁴⁷, kartais pats jaunasis, sročia ar pamergės. Kituose Europos kraštuose XIX a. nuotakai šokio metu jis buvo nuimamas paprastai aštriu daiktu jaunojo šalies vyrų jo namuose (Slovakija, Vokietija, Danija, Šveicarija, Prancūzija, Austrija, Švedija, Suomija). Po to ištekėjusios moterys paimdavo nuotaką į savo tarpą (paprastai iškovodavo ją iš netekėjusių merginų pulko) arba nuvedavo į kitą patalpą ir uždėdavo jai moterišką galvos dangą (kepurėlę, nuometą, skarelę ir pan.). Nuotakos gaubtuvių apeiga buvo atliekama Lietuvoje per visą XX a. Dar XX a. pabaigoje Lietuvoje, kaip rodo turimi lauko tyrimai, jos buvo atliekamos vyro namuose arba abiejose pusėse (jei vestuvės vyko tik pas nuotaką – tai jos namuose) vakare, kartais kitą dieną.

Po gaubtuvių nuotaka XIX a. buvo vedžiojama po vyro ūkį, namus, kur ji palikdavo įvairias savo rankų darbo dovanas arba pinigų. Kitas svarbus momentas – šeimininkės pareigų jai perdavimas. Anyta jaunamartei duodavo namų ruošos, pečiaus (ugniakuro) įrankius ir ragindavo atlikti kokius nors su tuo susijusius veiksmus (užkurti ugnį ir pan.)¹⁴⁸. Kituose Europos kraštuose nuotakai irgi įteikdavo namų apyvokos įrankius (šaukštą, samtį), šventintą vandenį (Baskijoje), sidabro varpelį ar

¹³⁸ V. Šlekys, Marijampoliečių vestuvės, *Trimitas*, 1934, Nr. 6, p. 108.

¹³⁹ B. Buračas, op cit., p. 374–376.

¹⁴⁰ Г. С. Маслова, op cit., c. 57.

¹⁴¹ A. Vyšniauskaitė, *Vedybos*, op cit., p. 184.

¹⁴² *Lietuviškos svodbinės dainos užrašytos Antano Juškos*, t. 2, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 338.

¹⁴³ A. R. Niemis, op cit., p. 233.

¹⁴⁴ J. Staugaitis, *Zanavykai, švietimo darbas*, Kaunas, 1921, Nr. 3–4, p. 86.

¹⁴⁵ M. Čilvainaitė, *Vestuvės Upynos apylinkėje, Gimtasai kraštas*, Kaunas, 1935, Nr. 3–4, p. 378.

¹⁴⁶ E. Karaliūtė, op cit., p. 171; J. Šliavas, *Žeimelio apylinkės*, *Kultūros ir švietimo apybraiža*, Kaunas, 1985, p. 70.

¹⁴⁷ A. Vyšniauskaitė, *Aukštaičių ir dzūkų vestuvės XIX a. – XX a. pradžioje*, op cit., p. 16.

¹⁴⁸ A. Vyšniauskaitė, *Vedybos*, op cit., p. 353.

kitus rakandus ir labai dažnai raktus¹⁴⁹. Lietuvoje XX a. dar labai gajus paprotys įteisinti nuotaką namų šeimininke įteikiant jai šaukštą, samtį, kočelą ir panašiai.

APRANGOS DOVANOJIMO IR PIRKIMO REIKŠMĖS

Aprangos, kaip simbolio, reikšmes atskleidžia ir jos įsigijimo būdai. XIX a. Europoje kaimuose gyvenusios nuotakos, kaip jau minėta, rengėsi savo darbo madingais drabužiais arba specialia vestuvine apranga, kuri dažniausiai buvo piršta, nuomota ar dovanota vyro. XIX a. nuotakai vestuvinę aprangą pirko (medžiagą suknelei, kaklo ir galvos papuošalus (skarelę, nuotakos šydą, kepurėlę) batus, kojines, ir kita) ispanai, italai, lenkai¹⁵⁰, rusai (pastarieji pirko dar kailinius), baltarusiai, ukrainiečiai¹⁵¹, austrai, šveicarai, suomia, švedai, sorbai¹⁵², lietuviai jaunikiai. XIX a. rankų darbo dovanos, teikiamos vestuvinių apeigų metu, nuoširdžiai vertintos, nes jos rodė nuotakos ar kito dovanojusiojo darbštumą, nagingumą. Šalia tokių dovanų mėgtos pirktinės, bylojusios dovanojusiojo turtingumą, kėlusios jaunojo prestižą. Svarbus buvo ir relikvinių darbužių, atributų perdavimas iš kartos į kartą. Manyta, kad šie daiktai turėjo apsauginę galią.

Ypatingą reikšmę kai kuriose šalyse turėjo batų dovanojimas. Vienur tai buvo prabangi dovana, kitur turėjo labiau maginę reikšmę. Batų dovanojimas, kaip mano suomių tyrinėtojas P. Sartori, – priklausymo dovanojusiam arba moters priėmimo į vyro giminę, šeimą simbolis¹⁵³. Prancūzijoje apavus nuotaką jaunikio dovanotais batais, svečiai skanduodavo: „Po metų nuotaka sulauks sūnaus“. Batų, vyriškos giminės simbolio, dovanojimas nuotakai, kaip ir vyriškos kepurės dėjimas nuėmus vainiką, galėjo simbolizuoti būtent vyriškos lyties palikuonių galimybę, kartu ir nuotakos atsidavimą vyro giminės gerovei, kaip aiškino G. Maslova, prieraišumą vyro namams (Rusija)¹⁵⁴. Lietuvoje (Žemaitija, Dzūkija) ir Ispanijoje (Toledo)¹⁵⁵ batus dovanavo ne

¹⁴⁹ А. Н. Кожановский, Народы Испании, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 157; Т. Д. Филимонова, Австрийцы, *ibid.*, с. 61; В. В. Руднев, Шотландцы, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 141; С. Я. Серов, Португальцы, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 175; Т. Д. Филимонова, Немцы, *ibid.*, с. 36.

¹⁵⁰ А. Н. Кожановский, Народы Испании, *ibid.*, с. 150; Н. А. Красновская, Народы Италии, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 118; О. А. Ганцкая, Поляки, *ibid.*, с. 15, 20, 29.

¹⁵¹ Г. С. Маслова, *op cit.*, с. 26.

¹⁵² Т. Д. Филимонова, Австрийцы, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 51; С. А. Токарев, Е. А. Шевруд, Народы Швейцарии, *ibid.*, с. 98; Н. В. Шлыгина, Финны, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 13; Т. А. Березина, М. Н. Морозова, Шведы, *op cit.*, с. 50; Т. Д. Филимонова, Лужичане, *ibid.*, с. 70.

¹⁵³ Н. В. Шлыгина, Финны, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 18

¹⁵⁴ Г. С. Маслова, *op cit.*, с. 27.

¹⁵⁵ А. Н. Кожановский, Народы Испании, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 150.

tik nuotakai, bet ir jos motinai, krikštamotei, taip pat piršliui. Taigi šis veiksmas neturėtų būti siejamas vien tik su priklausymu vyrui, vyro šeimai. Tai galėjo reikšti deklaruojamą jaunojo šeimos turtingumą.

Svarbu pažymėti, kad jaunikio dovanojamas tokias dovanas, kaip batus, kailinius, vainikėlį, moterišką kepurėlę, nuotaka (ar jos vyriausioji pamergė) atmeta – nenori priimti. Tai jos „nenoro“ tekėti, „anos šalies nepriėmimo“ demonstravimas.

Iš 2000 ir 2001 metais rinktos etnografinių lauko tyrimų medžiagos matyti, kad Lietuvoje XX a. II pusėje tik kelioms respondentėms audinį suknelėi pirkto arba už suknelės nuomą sumokėjo būsimasis vyras ar jo motina. Šiuo laikotarpiu dažniausiai suknelė rūpinosi pati nuotaka, viena ar padedant jos motinai. Pasitaikė atveju, kad suknelę parūpino krikšto motina (Ukmergė), iš kitų skolinosi taip pat nedaugelis nuotakų. XX a. 5–7-uoju dešimtmečiu pačios siuvosi (arba joms siuvo siuvėja, rečiau – artimieji) dažniausiai paprastas pusilges ar trumpas suknelės, kurias vėliau dėvėjo kitomis iškilmingesnėmis progomis. Būsima nuotaka pati siuvosi suknelę, nes buvo pigiau arba norėjo pasididžiuoti savitai pasipuošdama. Tokia suknelė nebuvo skolinama kitoms ir neparduodama. Individualumas dar labiau reikėsi tų nuotakų, kurios siekė būtinai naujos, pas siuvėją siūtos vestuvinės suknelės ir taip tapti „nepakartojamos“. Viena pateikėja, tekėjusi XX a. 9-ajame dešimtmetyje, sakė norėjusi pati nusimegžti sau baltą ilgą vestuvinę suknelę, tačiau nuo tokios minties ją atkalbėjusi būsimoji anyta (lenkė), maniusi, kad tai „negerai“. Taip manyta ir XIX a. Prancūzijoje, o Austrijoje buvo žinomas prietaras, kad pačiai nevalia siūti suknelės, nes „kiek bus adatos dūrių – tiek bus ašarų vedybiniame gyvenime“¹⁵⁶. Tačiau vestuvinė drabužių parengimo prietarų nuotakos nepaisė ne tik XX a. II pusėje, jie nebuvo populiarūs ir anksčiau.

Vestuvinė drabužių nuoma buvo žinoma XIX a. Europoje, kaip jau minėta, Šveicarijoje, Suomijoje, Danijoje, Švedijoje. Lietuvoje, kaip ir kitose sovietinėse respublikose, baltų vestuvinė suknelių nuoma paplito XX a. II pusėje. Kadangi šios suknelės buvo labai panašios, nuotakos, siekdamos išsiskirti iš kitų, pačios siuvosi šydus. Rusijoje XX a. 7-ajame dešimtmetyje kai kur net rengė nuotakos šydų konkursus-parodas (Jelce)¹⁵⁷. Lietuvoje nuotakos šydą viena kita jaunoji darėsi pati, dažnai skolinosi ar pirkosi. Savo ištaigingą suknelę po vestuvių vienos nuotakos pardavė, kitos laikė atminimui. Kadangi dauguma pateikėjų savo suknelės nuomavo, po vestuvių jas gražino atgal, o jei nuotakos šydą turėjo pasidariusi ar pirkusi, jį laikė arba pardavė, rečiau skolino kitoms. Nuomojusios suknelės laikėsi nuomonės, kad „iš suknelės košės nevirsi“. Nuotakos, kurios turėjo savo baltas vestuvinės suknelės, po vestuvių jas skolino draugėms arba pardavė. Keletas pateikėjų laiko savo vestuvinės suknelės arba tik nuotakos šydą. Vienos sakė, kad „nėr kur dėt jos“, arba persiuvo vaikams drabužį. Kitos, kaip rodo turimi lauko tyrimai, tekėjusios XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, laiko suknelę arba nuotakos šydą savo vaikų pirmajai komunikacijai. Viena jų sakė, kad laiko anūkams prisiminimui, kad žinotų, kokie buvo

¹⁵⁶ Ю. В. Иванова, Л. В. Покровская, Народы Франции, *ibid.*, с. 199; Т. Д. Филимонова, Австрийцы, *ibid.*, с. 49.

¹⁵⁷ Г. В. Жирнова, *Брак и свадьба Русских горожан в прошлом и настоящем*, Москва: Наука, 1980, с. 107.

papročiai. Lietuvoje XIX a. ir XX a. I pusėje dar žinomas paprotys laikyti savo vestuvinius atributus įkapėms ir vestuviniams drabužiais šarvoti jauną merginą¹⁵⁸. Vestuvinių drabužių laikymas įkapėms žinomas XIX a. Italijoje (Sardinijos sala), Portugalijoje¹⁵⁹. Rusijoje, Prancūzijoje, Norvegijoje ir kitose šalyse buvo populiari juos saugoti savo palikuonims, ypač vestuvinius atributus¹⁶⁰.

Pasipuošti prabangiomis suknelėmis buvo prestižiška visais laikais. XIX a. – XX a. atsiradus galimybei jas pasiskolinti ar išsinuomoti puošni apranga tapo priimtina platesniems gyventojų sluoksniams. Turima lauko tyrimų medžiaga rodo, kad XX a. II pusėje vienas pagrindinių jaunosios simbolių – nuotakos šydas – labiausiai migruoja bendruomenės ar giminaičių aplinkoje, kartais už jos ribų. Kai paplito ištaigingų ilgų baltų suknelių mada, suknelė kartais „keliavo“ kartu su nuotakos šydu. Ji parduodama, paskolinama ar gražinama, jei buvo skolinta ar nuomota.

Jaunikio dovanos nuotakai XX a. palaiapsniui mažėjo (kiekybiškai). Jas keitė simboliška dovana, XIX a. jau naudota Anglijoje ir Prancūzijoje, – sužadėtuvių žiedas. XX a. pradžioje jis paplito Vokietijoje. Vestuviniai žiedai XIX a. minimi Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje, šiaurrytinėje Rumunijos dalyje¹⁶¹.

Nuotakos atributai buvo laikomi dukroms, anūkėms, kartais įkapėms arba naikinami. Turimais duomenimis, nuotakos vainikas (vainikėlis) buvo laikomas arba sunaikinamas, t. y., kaip minėta, sudraskomas ar sudeginamas. Antai Šveicarijoje (Argau ir Liucerno kantonuose) jaunojo ir nuotakos vainikus po jungtinių degino karčemoje (pagal jų degimą spėjo jaunujų gyvenimą)¹⁶². Dažniau vainikai ar kiti atributai buvo laikomi atminimui: po vestuvių prancūzės vainiką laikė pačioje garbingiausioje, matomoje kambario vietoje¹⁶³, o Belgijoje ir Olandijoje nuotaka iki pirmojo gimdymo laikė jaunikio dovanotos gėlių puokštės kaspinus¹⁶⁴.

Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje moterys vestuvinį rūtų vainikėlį dėjo į pagalves (Anykščiai, Obeliai, Gervėčiai)¹⁶⁵, o Akmenės, Kelmės, Skuodo, Tauragės rajonuose juos laikė įkapėms¹⁶⁶. Dažniausiai rūtų vainikėlį, įvyniotą į skarelę, laikė skrynioje, dėžutėje ar kitur, o Mažojoje Lietuvoje jį pakabindavo ant sienos

¹⁵⁸ I. Šidiškienė, Lietuvių XIX a. antrosios – XX a. pirmosios pusės įkapės, *Lietuvos istorijos metraštis 1991 metai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 60–61, 63.

¹⁵⁹ Н. А. Красновская, Народы Италии, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 123; С. Я. Серов, Португальцы, *ibid.*, с. 172.

¹⁶⁰ Г. С. Маслова, *op cit.*, с. 36; Т. А. Березина, М. Н. Морозова, Норвежцы, *Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы*, Москва: Наука, 1990, с. 62.

¹⁶¹ Т. А. Березина, М. Н. Морозова, Шведы, *ibid.*, с. 50; Н. В. Шлыгина, Финны, *ibid.*, с. 11; Г. И. Анохин, Датчане, *ibid.*, с. 75; Э. А. Рикман, Румыны, *Брак у народов центральной и юго-восточной Европы*, Москва: Наука, 1988, с. 169.

¹⁶² С. А. Токарев, Е. А. Шевруд, Народы Швейцарии, *Брак у народов Западной и Южной Европы*, Москва: Наука, 1989, с. 100.

¹⁶³ Ю. В. Иванова, Л. В. Покровская, Народы Франции, *ibid.*, с. 197.

¹⁶⁴ М. И. Решина, Народы Белгии и Нидерландов, *ibid.*, с. 222.

¹⁶⁵ Anykščių ap., *LII ES*, b. 102, l. 226; Rokiškio r., Obelių ap., *LII ES*, b. 930, l. 45; E. Karaliūtė, Vestuvių papročiai, *Gervėčiai*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 173.

¹⁶⁶ I. Šidiškienė, Lietuvių XIX a. antrosios – XX a. pirmosios pusės įkapės, *op cit.*, p. 62.

klėtyje. Šiuo papročiu dar iki XX a. 6-ojo dešimtmečio vidurio tekėjusios pateikėjos Merkinės, Utenos, Ukmergės apyl. vainikėlių siūdavo į pagalvę. I. Čepienė rašo, kad XX a. pradžioje Užnemunėje atsirado paprotys deginti rūtų vainikėlių¹⁶⁷. Nuo 1955 m., 2000–2001 metų etnografinės apklausos duomenimis, Merkinės apylinkėse dauguma pateikėjų savo vainikėlių degino per vestuves ir tik 8 (iš 34 atsakiusių į šį klausimą) jį laiko. Vainikėlių dėžutėje laiko pati ar anyta (pastarasis atvejais iš turimos medžiagos kol kas užfiksuotas tik vienas). XX a. 7 ir 8-uoju dešimtmečiu pavieniais atvejais vainikėliai buvo laikomi Skuodo apylinkėse, o nuo 9-ojo dešimtmečio juos laikė Ukmergės, Varėnos, Skuodo apylinkėse ir minėtoje Merkinės apylinkėje. Degino vainikėlių XX a. 7–8-uoju dešimtmečiu ne tik Merkinės apylinkėse, bet ir kitur – Dzūkijoje, Suvalkijoje, Aukštaitijoje, Žemaitijoje¹⁶⁸.

Pateikta medžiaga rodo, kad nuotakos rūbų dovanojimo (dovanų apsikeitimo) ritualai turėjo susitarimo, santarvės bei vaisingumo skatinimo prasmę. XX a. sureikšminama balta iškilminga suknelė kaip vienas svarbiausių nuotakos simbolių.

IŠVADOS

Nuotakos rūbai išreiškė tris pagrindinius momentus: 1) merginos išskirtinumą, ypatingą jos padėtį; 2) jos pereinamą, laikiną būseną – nuotakos buvimą / nebuvimą (slėpimas po marška, netikros nuotakos davimas, jaunikio dovanojamų vestuvinių atributų ir moterystės ženklų atmetimai – tariamo nepriėmimo demonstravimas) ir 3) tapimo moterimi faktą. Pagal pateiktą medžiagą galime matyti, kaip XIX a. išryškėjo skintų augalų naudojimo nuotakos simbolikoje saviti arealai. Rozmarino naudojimo vestuvėse arealas: Vokietija, Šveicarija, Austrija, Čekija. Rūta, kuri natūraliai auga Viduržemio jūros baseine, Kryme, XIX a. išliko vestuviniu augalu lietuvių ir sorbų papročiuose. XIX a. vestuvėse mirtos naudotos danų ir švedų, o jau pastarojo amžiaus pabaigoje jos išplinta Austrijoje, Vokietijoje, Mažajoje Lietuvoje, Suomijoje. Žiemė, kaip vestuvinė gėlė, buvo naudojama Ukrainoje, Baltarusijoje ir Rumunijoje.

XX a. kintant socialinei, ekonominei padėčiai, modernėjant visuomenei kito nuotakos simbolių formos ir prasmės. Išlieka ir dar labiau išryškėja nuotakos rūbų išskirtinumo prasmė, esant palankioms sąlygoms nuotakos mielai išgydavo prabangius specialius vestuvinius rūbus. Jų formos keitėsi pagal to meto madą. Balta iškilminga suknelė XX a. I pusėje Lietuvoje dar buvo retenybė, o XX a. pabaigoje ji jau laikoma tradicine nuotakos apranga. Visiškai išnyksta ir nuotakos pereinamojo momento simbolika, nereikšmingas tampa jos priešvedybinis skaistumo išlaikymas. Moterystės statuso pažymėjimo apeiga (gaubtuvės) tapo sudėtine šeiminkės teisių perdavimo apeigos dalimi: nuotakai užrišama skarelė ir įteikiamas šaukštas ar kitas namų apyvokos įrankis. Lietuvoje XX a. pabaigoje vėl atsiranda vestuvinio rūbo ar vainikėlio saugojimo poreikis.

XX a. Lietuvoje kartu su madomis ypač sparčiai plinta nauji dalykai: baltos suknelės ir nuotakų šydai, vainikėlio dėjimo vyriausiajai pamergei ir jo deginimo apeigos. Vienos iš jų prigija ir tampa tradiciniais elementais (apranga), kiti nyksta

¹⁶⁷ I. Čepienė, op. cit., p. 37.

¹⁶⁸ A. Vyšniauskaitė, Vedybos, op. cit., p. 326.

ir vietoje jų grįžta senų papročių fragmentai (vainikėlių ir kitų vestuvinių atributų laikymas).

Gauta 2002 06 30

Irma Šidiškienė

SYMBOLS OF A LITHUANIAN BRIDE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN COUNTRIES. CHANGE OF REALITIES AND MEANING IN THE 19TH–20TH C.C.

S u m m a r y

The purpose of wedding customs in the widest sense was to legalise (a) the young couples' transition from one age group to another, that is from the group of youth to the one of married people; (b) the creation of a new family and the union of two families; and (c) the beginning of the independent life of a newly created family. By means of definite symbols and symbolic actions community in the 19th c. regulated young couple's behaviour until their wedding. By further actions carried out during the rites of wedding it encouraged the protective and fertility powers and fixed the change of the social status of the young couple as well as the beginning of a new stage in its life. Original wedding rites arose in separate local and social groups. Their chief elements included symbols and symbolic actions. The article analyses the ways in which the said things function, disappear or change in a society tending towards modernity.

The costume of a Lithuanian bride as a symbol implies three basic moments: (1) the girl's exclusiveness and her special status; (2) her liminal, temporary condition: presence / absence of a bride (hiding under a piece of cloth; handing over of a fake bride; rejection of attributes donated by the bridegroom or of the signs of womanhood – the demonstration of ostensible non-acceptance); and (3) the fact of becoming a woman. The forms and senses of bride's symbols transformed in the 20th c. as a result of changes in social and economic conditions and modernisation of society. Definite clothes, their colours or special attributes and symbols indicated the exclusiveness of the bride against the background of other girls clustering around her. A 19th c. Lithuanian village bride, like the brides of many other European nations (Russians, Poles, Sorbs, Austrians, Germans, Italians), usually wore festive fashionable clothes. In such a case head decorations, certain dominating colours, etc. were the bride's exclusive attributes (Table 1). In Spain, Finland, Sweden, Denmark, Holland, Belgium, England, and France brides wore either fashionable clothes (with the dominating red, green, blue, black or white colour) or special wedding costumes designed exceptionally for that occasion (Table 2). Special bride's attributes were also used.

Head decorations of the 19th c. Lithuanian brides resembled the ones worn in Germany, Switzerland, Austria, Fareroes, British Isles. However, they were a little more moderate than the decorations worn by Sorbs and partly Czechs. They were not as luxurious and big as the ones worn in Scandinavia (Fig. 1, 3), France, Holland, Belgium, Russia, Belarus (Fig. 2), Poland and the Ukraine. A wreath of rue was the distinguishing attribute of Lithuanian brides. It was also characteristic of Sorbian brides. Touch-me-not was considered a wedding plant in Germany, Austria, Switzerland, and Czechia. In late 19th c. it was replaced by myrtle.

The sense of exclusiveness of bride's clothes not only exists but is even more pronounced in the 20th c. In Lithuania, if the circumstances were favourable, brides willingly wore luxurious clothes designed specially for the purpose of wedding. In Lithuania a white festive gown was still a rare thing in the first half of the 20th c.

However, late in the 20th c. it was considered a traditional element of bride's outfit. The form of the gown varied to keep up with fashion.

Similar rites prevailed in the whole territory of the 19th c. Europe: (a) bride's covering with a piece of cloth on the way from her home (Fig. 4); and (b) putting on the symbols of womanhood – arrangement of a woman's headdress. As late as in the 20th c. some symbolic actions to protect the bride were performed in some places of Lithuania. The rite of marking the status of womanhood (gaubtuvės) became an integral part of assigning the mistress's rights: a shawl was put on the bride's head, she was handed in a spoon or some other house implement.

Under the influence of Christian ideology a custom of putting moral stress upon a girl's proper behaviour until marriage dominated patriarch society. The said stress was demonstrated during her wedding by definite symbolic actions and symbols of womanhood. It survived in the wedding customs of Lithuanians, Slavs, Germans, Portuguese, residents of Switzerland and Fareroe Islands.

The analysis of acquisition of bride's clothes and of their meanings revealed that the donation of bride's outfit (gift exchange rites with the bridegroom) had meant agreement, concord and fertility promotion. In the 20th c. Lithuania a tendency of transformation and disappearance of the said custom became prominent. The bridegroom buys the wedding rings, however, the instances of purchase of clothes or other attributes are rare.

The available material indicates that in the 20th c. Lithuania new things together with fashionable ways were spreading rapidly, for example, white dresses and veils for brides, the rites of wreathing the best maid, and the burning of bride's wreath. Some of them take root, becoming traditional elements (clothing) while others disappear, inviting the fragments of ancient customs (keeping of wreath and other wedding attributes).